

**OBLICI, OBRASCI
I STEPEN
DISKRIMINACIJE
U CRNOJ GORI –
TRENDVI I ANALIZA**

Prof. dr Miloš Bešić

Prof. dr Miloš Bešić

OBLICI, OBRASCI I STEPEN DISKRIMINACIJE U CRNOJ GORI – TRENDОВI I ANALIZA

Mart 2018.

Mišljenja iznesena u ovoj publikaciji su mišljenja autora i ne moraju da odražavaju zvanične stavove Savjeta Evrope.

Objavljeno u sklopu projekta „Podrška nacionalnim institucijama u u prevenciji diskriminacije u Crnoj Gori“ (PREDIM)

Istraživanje je sprovedeno u saradnji sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava i institucijom Ombudsmana u sklopu PREDIM projekta.

SADRŽAJ

Uvod	3
Konceptualni okvir istraživanja.....	7
Operacionalni okvir istraživanja	12
Osnovne metodološke karakteristike istraživanja	13
Rezultati istraživanja.....	15
Zaključna razmatranja	36

Uvod

Doba multikulturalnosti kao doba afirmacije različitosti, donosi svakodnevno testove za istrajnost čovječnosti, postojanost identiteta, individualnog i kolektivnog, i - naravno, za hrabrost i integritet svakog pojedinca.¹ U ovakvom ambijentu, savremena država je dužna da stvori preduslove za implementaciju zaštite i unapređenja osnovnih ljudskih prava, i to svake individue ponaosob, nezavisno od kolektiviteta kojem pripada.

Pitanje položaja manjina aktualizovano je krajem 19. vijeka, a međunarodnopravna zaštita manjina je započela stvaranjem Ujedinjenih nacija i poštovanjem isključivo etničkih manjina. Od tada, unapređenje sistema zaštite manjina postaje predmet konstantnog usaglašavanja različitih međunarodnih organizacija. Međutim, pored svih napora, međunarodni standardi shvaćeni kao rješenja, odnosno obrasci koji bi bili univerzalno prihvaćeni i obavezni za sve države, još uvijek ne postoje.² Tako su države slobodne da same, po svojoj volji, suze ili prošire krug lica koja se mogu pozvati na utvrđenu manjinsku zaštitu, naravno, u saglasju sa međunarodnopravnim dokumentima.

Temelj za regulisanje nacionalnog zakonodavstvu Crne Gore, predstavljaju međunarodni akti Ujedinjenih nacija³, Savjeta Evrope⁴, OEBS-a⁵ i Evropske unije⁶. Članom 9 Ustava Crne Gore naglašava se da, ratifikovani međunarodni ugovori predstavljaju sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka, te da isti imaju suprematiju nad nacionalnim zakonodavstvom⁷. Ustav propisuje i set dodatnih, tzv. **posebnih - manjinskih prava**, čime se normativno potvrđuje njihov značaj.⁸

Zakon o manjinskim pravima i slobodama⁹ predstavlja pravni akt kojim se definiše pojam manjina i kojim se uređuje set obaveza državnih i drugih organa u implementaciji manjinskih prava i sloboda, a u cilju omogućavanja djelotvornog učešća manjina u javnom životu..

¹ Jelić, Ivana, *Ljudska prava i multikulturalizam*, Pravni fakultet UCG, Podgorica, 2013, strana 18

² Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava Crne Gore, *Strategija manjske politike*, strana 7

³ I to: *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima; Deklaracija UN-a o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, vjerskih i jezičkih manjina, Pakt o građanskim i političkim pravima*, sa oba fakultativna protokola, *Pakt o socijalnim, ekonomskim i kulturnim pravima, Međunarodna konvencija o eliminisanju svih oblika rasne diskriminacije*

⁴ *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i sloboda; Evropska socijalna povelja; Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima*, i posebno *Okvirna konvencija Savjeta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina* kao najvažniji regionalni pravni dokument koji sadrži najveći spisak manjinskih prava

⁵ Preporukama Visokog komesara OEBS-a za nacionalne manjine, iz Haga, Osla i Lunda

⁶ Kroz Poglavlje I, politički kriterijum pridruživanja, oblast 1.2. Ljudska prava i zaštita manjina, *Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Crne Gore sa Evropskom unijom*, kao i pregovaračka poglavlja 19 i 23

⁷ Dostupno na: <http://www.skupstina.me/images/dokumenti/ustav-crne-gore.pdf>

⁸ Konkretno, članovi 68 – 158, kao i članov 79 i 80

⁹ Službeni list RCG«, br. 31/06, 51/06 i 38/07, 2/11 i „Službeni list Crne Gore“, broj 31/17

Članom 2 ovog Zakona, manjinski narodi i druge manjinske nacionalne zajednice predstavljaju svaku grupu državljana Crne Gore, koja je brojčano manja od ostalog preovlađujućeg stanovništva, koja ima zajedničke etničke, vjerske ili jezičke karakteristike, različite od ostalog stanovništva, a istorijski je vezana i motivisana u očuvanju nacionalnog identiteta. Imajući u vidu neefikasnost postojećih normi i nedovoljno jasne načine i postupke ostvarivanja pojedinih prava, Skupština Crne Gore je sredinom 2017. godine usvojila Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o manjinskim pravima i slobodama.

Osnovni planski dokument, **Strategija manjinske politike**, definiše politiku Vlade Crne Gore u oblasti poštovanja i zaštite prava manjina, kreiranu u odnosu na ustavne odredbe datih u Zakonu o manjinskim pravima i slobodama. Značaj ove strategije ogleda se **u pregledu autentične političke reprezentacije, zastupljenost u državnim i organima lokalne samouprave, procesna prava, posebna identitetska obilježja, izdavanje službenih isprava, kulturna obilježja, obrazovanje, informisanje, uspostavljanje kontakata van Crne Gore, institucionalno organizovanje tijela sa ciljem neposredne ili posredne zaštite manjinskih prava**. Ovaj dokument uvodi **princip afirmativne akcije** kao poseban vid dodatnih prava kojim se štiti identitet manjina i omogućava faktička ravnopravnost manjinskog stanovništva.

Pitanje poštovanja prava manjinske populacije, njihove pravične i ujednačene zastupljenosti je izuzetno kompleksan proces čiji uspjeh zavisi od usaglašenog djelovanje kako institucija sistema, tako i ukupne društvene zajednice. U Crnoj Gori, zaštitom prava i unapređenjem položaja manjina bavi se nekoliko **institucija i organa**. U prvom redu je tu **Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava**, zatim **Odbor za ljudska prava i slobode**, **Fond za manjine**, **Zaštitnik ljudskih prava i sloboda**, **Savjeta manjinskih naroda i drugih manjih nacionalnih zajednica**, Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina¹⁰, Savjet za borbu protiv diskriminacije, Savjet za građansku kontrolu rada policije regulatorne agencije za radio - difuziju, zaštitu podataka o ličnosti.

Pod diskriminacijom, prema članu 8 Ustava Crne Gore, podrazumijeva se pravljenje razlike i nejednako postupanje prema licima s obzirom na određene rasne, nacionalne, polne, vjerske i slične razlike među njima, pri čemu se nekima od njih izvjesna prava priznaju, a drugima ista ta prava, u određenoj mjeri ili u potpunosti, uskraćuju i to upravo na osnovu pomenutih razlika.¹¹ Kao takva inkriminisana je krivičnim zakonodavstvom.

Zakon o zabrani diskriminacije je sistemski zakon koji pruža osnovu i mehanizme za borbu protiv diskriminacije po bilo kom stvarnom, odnosno pretpostavljenom ličnom svojstvu (rasi, boji kože, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom porijeklu, vjerskim ili političkim ubjeđenjima, polu, rodnom identitetu i seksualnoj orijentaciji, rođenju, genetskim

¹⁰ Osnovan od strane Vlade, Izmenama i dopunama Zakona o manjinskim pravima i slobodama

¹¹ Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava Crne Gore, *Strategija manjske politike*, strana 5

osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, starosnom dobu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama).¹² Poslednjim izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije, prepoznaju se novi osnovi diskriminacije, i to prema ličnom svojstvu „promjena pola“ i „interseksualne karakteristike“. Ovim izmjenama se uvodi diskriminacija djeteta kao poseban oblik diskriminacije, dok se rasna odvaja od vjerske diskriminacije. Koncept političke diskriminacije proširen je na diskriminaciju po osnovu pripadnosti sindikalnim organizacijama.¹³

U cilju analiziranja i evaluacije sprovođenja, razvoja i unapređenja statusa, ali i zaštite prava manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, kao i rada institucija u ovoj oblasti izrađuju se izvještaji od strane relevantnih institucija. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, godišnjim programom predviđa izradu **Izvještaja o razvoju i zaštiti prava manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica**. Isti se podnosi Skupštini Crne Gore na usvajanje. Osnovni cilj izvještaja je pružanje prikaza politika zaštite manjina, kako u normativnom dijelu, tako i po pojedinim oblastima društvenog života značajnim za zaštitu manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica. U Izvještaju za 2016. godinu navodi se neophodnost povećavanja znanja o zakonom garantovanim pravima i usaglašavanje normativnih propisa sa realnošću, kao glavnih preduslovi za unapređenje ljudskih prava u Crnoj Gori.¹⁴

Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije (ECRI)¹⁵ osnovana je od strane Savjeta Evrope. Ona predstavlja nezavisno tijelo za praćenje ljudskih prava, specijalizovano za pitanja koja se odnose na rasizam i netoleranciju. ECRI obavlja monitoring u pojedinačnim zemljama i analizira situaciju u svakoj od država članica u pogledu rasizma i netolerancije i daje sugestije i prijedloge za rješavanje uočenih problema. Izvještaji ECRI-ja nisu rezultat istraga ili sudskih dokaza, već predstavljaju analize koje se zasnivaju na velikom broju informacija prikupljenih iz širokog kruga raznih izvora. U novom izvještaju o Crnoj Gori za period 2012-2017. godine, koji je objavila Komisija Savjeta Evrope za borbu protiv rasizma, pohvaljuju se vlasti zbog unapređenja zaštite od zločina iz mržnje, osnaživanja ombudsmana i poboljšanja položaja Roma. Ipak, LGBT osobe i dalje su meta nasilja, Romi su i dalje u riziku od socijalne isključenosti i segregacije i ne postoje pouzdani podaci o zločinima iz mržnje.

Nacionalni izvještaj o stanju ljudskih prava u Crnoj Gori Opšteg periodičnog pregleda Ujedinjenih nacija rezultat je nacionalnih konsultacija u kojima učestvuju državni organi (ministarstva i organi uprave, sudstvo i tužilaštvo), nacionalna institucija Zaštitnika ljudskih prava, nevladine organizacije i UN sistem u Crnoj Gori. U trećem ciklusu za period od 2013-

¹² Izvještaj o razvoju i zaštiti prava manjinskih naroda i drugih manjinskih zajednica u 2016. godini, strana 20

¹³ Informacija o zaštiti od diskriminacije sa stanovišta djelovanja institucije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore za period 01.01-30.06.2017. godine, str. 16

¹⁴ <http://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/zakoni-i-drugi-akti/221/171-2067-00-72-13-26.pdf>

¹⁵ <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/library/publications.asp>

2017¹⁶, navodi se da su uvedena su nova zakonska rješenja koja efikasnije štite od diskriminacije, omogućavaju dalje osnaživanje žena i djevojčica, unapređuju borbu protiv trgovine ljudima i uspješnije štite prava osoba sa invaliditetom. Ukazano je i na oblasti u kojima je potrebno raditi još više, poput borbe protiv nasilja u porodici, odnosno nasilja nad ženama i djecom, naglašavajući da država i pravosudni organi u ovoj oblasti moraju pružiti snažniju i efikasniju zaštitu žrtvama nasilja i odlučnije i rigoroznije djelovati protiv nasilnika.

Pored navedenih, postoji čitav niz izvještaja koji se bave analiziranjem pitanja diskriminacije manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica sa različitih aspekata i nivoa, poput Regionalnog izvještaja o borbi protiv diskriminacije i učešću Roma u procesu donošenja odluka na lokalnom nivou, Izvještaj Komiteta eksperata Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima u odnosu na Crnu Goru, Izvještaj Crne Gore o ostvarivanju okvirne konvencije za zaštitu manjina, Nacionalni izvještaj o stanju ljudskih prava u Crnoj Gori itd.¹⁷

U protekloj godini, donijet je **set novih dokumenata** u cilju unapređenja položaja pojedinih manjinskih grupa i to: 1) Plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti (PAPRR) 2017-2021 sa Programom sprovođenja za period 2017-2018; 2) Strategija za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti za period 2017-2021 godine; 3) Akcioni plan za sprovođenje Strategije za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016-2020 za 2017. godinu; 4) Akcioni plan za sprovođenje Strategije za unapređenje kvaliteta života LGBT osoba u Crnoj Gori 2013-2018 za 2017. godinu.¹⁸

Osim toga, nastavlja se sa kontinuiranom edukacijom i promocijom antidiskriminatornog ponašanja i prakse i medijskim kampanjama koje imaju za cilj afirmaciju antidiskriminatornog ponašanja, posebno prema osobama sa invaliditetom, LGBT i RE populaciji.

U vezi sa ulogom civilnog sektora u kreiranju politika u Crnoj Gori, bilježi se kontinuirano **dobra saradnja državnih organa i civilnog sektora** kojom se uspješno radi na unapređenju ljudskih prava i sloboda.

¹⁶ <http://www.gamn.org/images/docs/cg/nacionalni-izvje%C5%A1taj-o-stanju-ljudskih-prava-u-crnoj-gori-2013-2017-upr.pdf>

¹⁷ Pregled implementacije i nacionalne manjinske politike i podzakonskih akata Zakona o manjinskim pravima i slobodama u okviru PREDIM projekta, Savjet Evropa, Kancelarija u Podgorici, Decembar 2017., str. 15

¹⁸ Informacija o zaštiti od diskriminacije sa stanovišta djelovanja institucije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore za period 01.01-30.06.2017.godine, str. 15

Konceptualni okvir istraživanja¹⁹

Diskriminacija je predmet naučne pažnje i istraživanja od 50-tih godina XX veka. Ovim problemom su se prvenstveno bavili teoretičari i istraživači koji su po vokaciji bili socijalni psiholozi. Prve teorije, definicije i pristupe problemu diskriminacije ponudio je Allport (1954). Pojam diskriminacije koji je ovaj autor ponudio oslanja se prije svega na koncept predrasuda. Drugim riječima, teza je da su predrasude osnov na kojima diskriminacija počiva. Time se predrasude i danas uzimaju kao baza diskriminatorskih praksi, kada je riječ o socijalno-psihološkom pristupu. U svojoj knjizi *Priroda predrasuda* (1954), Allport definiše predrasude kao 'antipatiju koja je zasnovana na neistinitim i nefleksibilnim generalizacijama'. Predrasude zapravo predstavljaju bihevioralne, atitudinalne i verbalne izraze posredstvom kojih se nekritički prihvaćene negativne karakteristike neke grupe pripisuju pojedincima koji toj grupi pripadaju. Kod nekih drugih autora, umjesto termina antipatija koriste se termini: negativna osjećanja, animozitet, neprijateljski stav itd. Dakle, u osnovi predrasude vode distanciranju, a distanciranje konsekventno vodi diskriminaciji. Generalizacija, termin u definiciji, podrazumijeva nekritičku percepciju pojedinaca u smislu da im se, bez potrebe da se opravda, pripisuju negativne osobine grupe kojoj on pripada, samom činjenicom da neko pripada toj grupi.

Kada je o diskriminaciji riječ, Allport je tvrdio da postoji pet oblika diskriminacije koji se dešavaju sekvencijalno, u smislu da svaki naredni stepen predstavlja i viši intenzitet diskriminacije. To su: verbalni antagonizam, izbjegavanje, segregacija, fizički napad i istrijebljenje. Veliki broj autora se pažljivo i istraživački bavio opisima i istraživanjima u okviru ovih tipova. U narednim redovima ukazaćemo na nekoliko ključnih autora i istraživanja koji su imali za cilj da operacionalizuju, potvrde i prošire oblike diskriminacije koje je definisao Allport.

Verbalni antagonizam jeste jednostavan oblik diskriminisanja, tačnije, način da se upotrebom jezika iskaže neprijateljski stav prema određenim društvenim grupama i njihovim predstavnicima. On se dešava i kada su pripadnici ugroženih skupina u komunikaciji prisutni, i kada nisu prisutni. U različitim situacijama pripadnicima određenih grupa se verbalno pripisuju atributi koji su negativno konotirani (npr. cigani, lenjivci, alkoholičari, nepismeni itd.). Verbalni antagonizam je najblaži, prvi, ali i najčešći oblik diskriminacije koji se dešava u društvu (Essed, 1997; Feagin, 1991)

¹⁹ Ovaj dio Izvještaja preuzet je iz prošlogodišnjeg Izvještaja/istraživanja koje je rađeno za potrebe projekta PREDIM pod nazivom: *Obrasci diskriminacije u Crnoj Gori, Mart 2017*. Razlog preuzimanja je taj što je ovo istraživanje rukovođeno identičnim konceptualnim i operacionalnim okvirom.

Pored verbalnog antagonizma, diskriminatorско ponašanje se može praktikovati i različitim oblicima **neverbalnog nasilja** koje zajedno sa verbalnim kreira neku vrstu neprijateljskog ambijenta u društvenoj sredini u odnosu na pojedince koji su diskriminirani. Postoji mnogo načina za upotrebu verbalnog i neverbalnog nasilja u funkciji diskriminacije, a tipični primjeri jesu intervjui za posao, kada jednostavno skratite vrijeme intervjua, ili ne slušate šta kandidat govori, i/ili se stolicom udaljavate od njega (Darley & Fazio, 1980; Word et al, 1974). Ovakvim stavom se umanjuje učinak intervjuisanog, a onda se negativna odluka o zapošljavanju intervjuisanog opravdava njegovim lošim učinkom na intervjuu koji se (učinak) predstavlja kao 'objektivan', a koji je zapravo rezultanta diskriminatorског stava intervjuea.

Izbjegavanje predstavlja davanje prednosti pripadnicima vlastite društvene skupine u odnosu na pripadnike drugih grupa. To se dešava zato što, socijalno-psihološki, pojedinci nerijetko žele da funkcionišu u svijetu koji je sličan njima, njihovim percepcijama i njihovoj kulturi. Ovakav tip diskriminacije najčešće rezultira razlikama koje nastaju u socijalno-klasnoj strukturi društva, a koje se pojavljuju kao etničke ili rasne (Johnson & Stafford, 1998). Veliki je broj laboratorijskih eksperimenata koji su potvrđivali fenomen 'izbjegavanja' i opisivali načine na koje ono funkcioniše (Pettigrew, 1998b; Pettigrew and Tropp, 2000).

Segregacija predstavlja isključivanje pojedinaca koji pripadaju određenim društvenim grupama kada je riječ o alokaciji resursa. Ovakva vrsta diskriminacije najčešće se javlja kada je riječ o zapošljavanju ili pristupu određenim institucijama kao što su obrazovanje, pristup socijalnoj zaštiti i slično (Duckitt, 2001; Bobo, 2001).

Fizički napadi se ne moraju definisati, a ono što je najčešći predmet istraživanja, jeste frekventnost, magnituda i okolnosti pod kojima se oni dešavaju (Schneider et al, 2000).

Istrijebljenje jeste ekstremni oblik diskriminacije koji se javlja u posebnim istorijskim i političkim okolnostima, a predstavlja institucionalizovanu i organizovanu praksu fizičke eliminacije pripadnika neke društvene grupe (Newman and Erber, 2002; Staub, 1989).

Posebni oblici diskriminacije jesu oni koji su takoreći 'nevidljivi', a koji se teorijski definišu kao **suptilne predrasude** (Dovidio and Gaertner, 1986; Katz and Hass, 1988; McConahay, 1986). Kao efekat ovih latentnih oblika manifestacija predrasuda, pripadnici određene društvene grupe se osjećaju odbačeno, uniženo i etiketirano. Oni gube samopouzdanje a nerijetko to dovodi do toga da oni koji su diskriminirani sami formiraju negativan stav o sebi. Konsekventno, ako prihvate činjenicu da su 'manje vrijedni', oni će se i ponašati u društvu

kao da su manje vrijedni. Na taj način će ojačati i opravdati percepciju većine da su 'zaista' manje vrijedni.

U literaturi i istraživanjima definisan je i pojam **indirektnih predrasuda**. Ovaj oblik diskriminacije podrazumijeva postupke osuđivanja pripadnika drugih grupa za njihova ponašanja i/ili kulturu. Tipičan primjer je kada se kaže da su Romi 'po prirodi lijeni' i slično. Nerijetko ovaj oblik diskriminacije uključuje i specifičan negativan i ponižavajući stav u odnosu na pripadnike skupina koje su predmet diskriminacije kada je riječ o njihovom jeziku, načinu izražavanja i sl. Ovaj tip diskriminacije nerijetko funkcionise automatski, dakle, on je legitimizovani oblik diskriminacije koju sprovodi većinska skupina i kao takav ne traži opravdanje, niti se doživljava kao bilo kakva vrsta problema (Fiske, 1998). Kao posljedica, pripadnici manjinskih grupa koje su diskriminisane razvijaju osjećanje anksioznosti (Hart et al, 2000; Phelps et al, 2000).

Statistička diskriminacija predstavlja oblik diskriminacije kada se predrasudama odbacuju pojedinci koji pripadaju određenim društvenim grupama, na način da im se pripisuju karakteristike koje proističu iz statističkih podataka koji na agregatnom nivou važe za tu grupu (Arrow, 1973; Coate and Loury, 1993; Lundberg and Startz, 1983; Phelps, 1972). Npr. na osnovu popisa stanovništva proističe da su Romi niže obrazovani u prosjeku, kada se statistički uporedi njihov nivo obrazovanja sa nivoom obrazovanja većinske populacije. Tako se svaki pojedinac pripadnik romske etničke zajednice, koji aplicira za posao npr, percipira kao manje obrazovan u odnosu na druge pojedince koji apliciraju za posao, a pripadnici su većinske zajednice. Kao rezultat, statistička diskriminacija posljedično potvrđuje, produžava i uvijekovječuje razlike koje postoje između diskriminisane grupe sa jedne, i većinske zajednice sa druge strane.

Jedan od oblika diskriminacije jeste i **organizacijska diskriminacija**, koja se nekada označava i kao **strukturna diskriminacija** (Lieberman, 1998; Sidanius and Pratto, 1999). Ovaj oblik diskriminacije podrazumijeva postupke u kojima organizaciona i/ili društvena struktura sistematski favorizuje predstavnike većinske populacije. Rezidencijalna segregacija jedan je od tipičnih oblika ovog tipa diskriminacije. Npr, pripadnici diskriminisanih grupa nerijetko jesu rezidencijalno segregirani i žive u naseljima koja nijesu legalizovana. Usljed toga oni ne mogu da podignu hipotekarne kredite, koji su im potrebni za, recimo mali biznis ili npr. kada se neko zapošljava, nerijetko neformalna komunikacija i preporuke igraju značajnu ulogu. U ovim postupcima se izbjegavaju preporuke za pripadnike diskriminisanih skupina, što konsekventno na jedan nevidljiv ali sistematski način otežava zapošljavanje pripadnicima diskriminisanih grupa.

Različiti oblici diskriminacije se teorijski objašnjavaju na različite načine. Iako je pionirski socijalna-psihologija imala prednost, kao nauka, u bavljenju problemima diskriminacije, savremeni pristupi su uglavnom multidisciplinarni i pokušavaju da objasne fenomen diskriminacije oslanjajući se na znanja iz različitih naučnih područja. Ove pristupe najpotpunije je u nekoliko teorijskih kategorija klasifikovao Rice (K.E.). Po njemu, u osnovi, sve teorije diskriminacije se mogu podijeliti u tri kategorije:

- Teorije koje insistiraju na razlikama između većinske populacije i grupacija koje su diskriminisane
- Teorije koje objašnjavaju različite oblike nasilja nad pripadnicima diskriminiranih skupina
- Teorije koje objašnjavaju bezuspješnost prilagođavanja specifičnostima i/ili 'nedostacima' diskriminiranih skupina

Na osnovu ovih kriterijuma, a korišćenjem kompleksne meta-analize literature koja se bavi predrasudama, Rice je razvio jednu kompleksnu klasifikaciju svih teorija koje se bave problemom predrasuda i diskriminacije²⁰:

- 1) **Teorije socijalne kategorizacije** - sam akt grupisanja i identifikacije sa vlastitom grupom neizbježno vodi ka formiranju predrasuda o drugim grupama
- 2) **Teorije socijalne identifikacije** - apsorpcija kulture grupe kojoj pripadamo konsekvntno dovodi do predrasuda prema vrijednostima i normama pripadnika drugih grupa.
- 3) **Teorije socijalne komparacije** - potreba za ličnim identitetom koja proističe iz grupne identifikacije a koja dovodi do percepcije da je grupa kojoj pripadam bolja u poređenju sa drugim grupama
- 4) **Teorije jačanja grupne kohezije** - izazivanje konflikta sa drugim grupama u cilju jačanja unutargrupne kohezije
- 5) **Realistička konfliktna teorija** – diskriminacija je rezultat igre nultog zbira; naime, percepcija da se interesi jedne grupe mogu ostvariti samo na štetu interesa druge grupe

Diskriminatorske prakse, bez obzira kojim teorijama se objašnjavaju, imaju svoje posljedice. One su s jedne strane socijalno-psihološke, prema tome i bihejvioralne, a sa druge strane su društvenog i političkog karaktera. Dvije su ključne teorije koje se bave socijalno-psihološkim

²⁰Prve tri su zapravo preuzete od Tajfel & Turner, 1979

posljedicama diskriminacije u društvu. Prva je tzv. **teorija: frustracija-agresija** (Dollard, 1980) i ona ukazuje da diskriminacija kao efekat proizvodi frustraciju kod pojedinaca koji je trpe, a ovo konsekvntno dovodi do agresivnog ponašanja pripadnika ovih grupa prema pripadnicima većinske skupine (koji se dakle doživljavaju kao 'agresori'). Druga je poznata kao **teorija relativne deprivacije** (Stouffer, 1949), koja argumentuje da se tenzija između opresora i deprivirane skupine javlja kao rezultanta nejednake distribucije u procesu stalne komparacije. Pojednostavljeno, teorija socijalne deprivacije ukazuje da većinska skupina koristi diskriminaciju kako bi maksimizirala benefite koji proističu isključivanjem diskriminisanih skupina iz distribucije benefita, dok se istovremeno kod pripadnika diskriminisanih grupa javlja animozitet prema pripadnicima većinske grupe usljed činjenice da su odstranjeni u raspodjeli resursa²¹. No, kada je riječ o posljedicama diskriminacije, bez obzira na (ne)prihvatanje jedne od ove dvije teorije, suština je da posljedice diskriminatorских praksi produbljuju jaz, animozitet i konflikt između većinske i ostalih društvenih grupa, što ima negativne posljedice, i na pojedince, i na društvo u cjelini.

Pema tome, diskriminacija nije samo socijalno-psihološko, već je to značajno društveno, pa i političko pitanje. Savremeno društvo je u visokom stepenu diferencirano po različitim kriterijumima, a usljed toga u njemu postoji veliki broj društvenih grupa koje se razlikuju po velikom broju distinktivnih kriterijuma. Demokratski poredak počiva na ideji odsustva diskriminacije. Jednakost šansi jedna je od ključnih pretpostavki koja obezbjeđuje socijalnu pravdu, socijalno povjerenje i stabilnost političke zajednice. Ukoliko je diskriminacija izražena, to bitno narušava legitimitet ukupnog društvenog i političkog poretka, a konsekvntno, osim nepravde koja se tiče pojedinca, samo društvo karakteriše i politička nestabilnost. Ovo su razlozi usljed kojih se svako demokratsko društvo treba intenzivno zalagati za jednakost šansi i usljed koga se mora boriti protiv diskriminacije.

Borba protiv diskriminacije pretpostavlja najprije identifikaciju ključnih društvenih grupa i stepena diskriminacije. To je i bio prvi i ključni cilj ovog istraživanja. Dakle, mi smo istraživanjem željeli da utvrdimo u **kom stepenu je izražena diskriminacija prema ključnim društvenim grupama koje su pod diskriminatorским rizikom**. Drugi cilj istraživanje bio je da se utvrde trendovi kada je riječ o percepciji diskriminacije. Drugim riječima, korišćenjem iste metodologije mi smo realizovali istraživanje o diskriminaciji 2010. i 2015. godine. Time je omogućeno da longitudinalnim pristupom mjerimo **da li je, u kojoj mjeri, u kom smjeru i**

²¹Narodski rečeno, jedni (pripadnici većinske grupe) postaju gramzivi, a drugi (pripadnici diskriminisane grupe) zavisni i ljubomorni. Prvi koriste diskriminaciju kako bi prisvojili što više resursa i benefita, a drugi su na njih stoga ljuti.

prema kojim skupinama diskriminacija u porastu, ili su, naprotiv trendovi regresivni. Konačno, treći cilj istraživanja bio je **da se utvrde određene razlike između pojedinih kategorija populacije kada je riječ o percepciji diskriminacije.** Ukazivanje na činjenicu da određene demografske, socijalne, političke, etničke i/ili druge karakteristike određuju stepen diskriminatorskih stavova sastavni su dio saznanja koje smo željeli da identifikujemo ovim istraživanjem. Konačno, pokušaćemo za potrebe javnih politika da identifikujemo moguće predloge instrumenata i mjera u cilju redukcije stepena diskriminacije, tačnije, mjere koje imaju za cilj da se umani nivo i efekat diskriminatorskih praksi.

Operacionalni okvir istraživanja

Za potrebe ovog istraživanja **diskriminacija je definisana kao odnos pojedinaca koji pripadaju većinskoj grupi prema drugim pojedincima ili grupama u kome se po određenom diskriminatorskom kriterijumu ne poštuje princip jednakog tretmana tih pojedinaca i društvenih grupa.** No, s obzirom da je ovdje riječ o empirijskom a ne teorijskom istraživanju, mnogo je značajnija operacionalna definicija diskriminacije. U ovom pogledu diskriminaciju smo definisali na način što smo operacionalno najprije odredili društvene oblasti u kojima mjerimo diskriminaciju, a zatim i kriterijume po kojima se diskriminacija vrši. Na ovaj način, ukrštajući ova dva analitička kriterijuma, mjerili smo postojanje diskriminacije u svakoj oblasti po definisanim kriterijumima diskriminacije. Lista oblasti i lista kriterijuma svakako nije iscrpna, jer je to jednostavno nemoguće, s obzirom na ukupan broj mogućih kriterijuma i oblasti. Stoga smo izabrali one oblasti i one kriterijume koji se u svakodnevnom životu, medijima, radu NVO sektora, i sveukupnom političkom diskursu pojavljuju kao najznačajniji. Društvene oblasti u kojima je mjerena diskriminacija su:

- Zapošljavanje
- Obrazovanje
- Dostupnost zdravstvenoj zaštiti
- Rad javnih službi
- Diskriminacija u oblasti kulture i kulturna zaštita

Kriterijumi za identifikaciju društvenih grupa koje su pod rizikom diskriminacije, a operacionalizovani su u ovom istraživanju su:

- Pol/Rod (diskriminacija žena od strane muškaraca)
- Nacionalnost (diskriminacija na osnovu etničkog/nacionalnog kriterijuma)
- Vjeroispovijest (diskriminacija po konfesionalnoj pripadnosti)
- Političko uvjerenje (diskriminacija na osnovu razlika u političkom uvjerenju)
- Godine starosti (diskriminacija na osnovu starosti tzv. 'ejdžizam'²²)
- Invaliditet (diskriminacija osoba sa invaliditetom)
- Seksualna orijentacija (diskriminacija LGBT populacije i seksualnih manjina)

Metodološki je svakako značajno ukazati na činjenicu da je riječ o primjeni anketnog metoda, tačnije, mi smo mjerili **percepciju diskriminacije** i to na **kvantitativan način**. Sve podatke i mjere koje smo dobili, prema tome, jesu rezultat percepcije građana. Osnovna prednost ovakvog analitičkog i metodološkog pristupa jeste što za svaku mjerenu oblast i po svim mjerenim kriterijumima, mi ćemo dobiti **komparativan uvid**, tačnije, koristeći identičan metodološki pristup sa skalama koje imaju identične metrijske karakteristike, biće moguće uporediti stepen diskriminacije po oblastima i po definisanim kriterijumima.

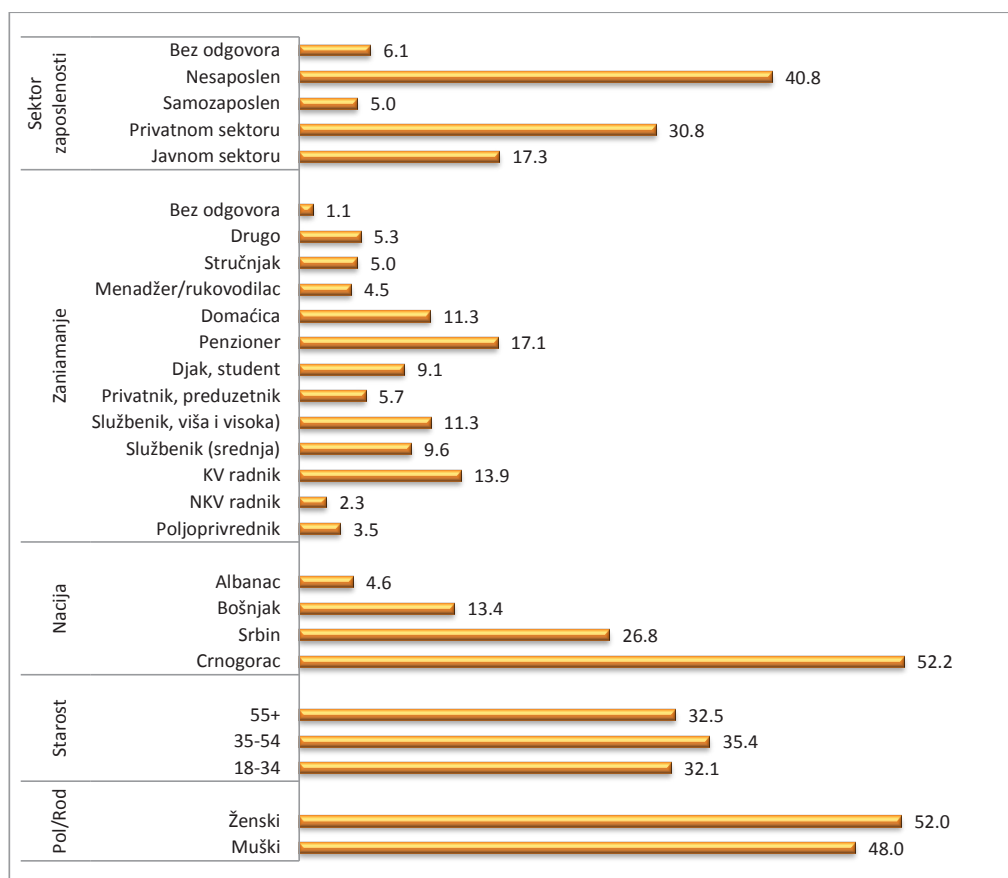
Osnovne metodološke karakteristike istraživanja

U istraživanju je korišćen **anketni metod**. Jedinica uzorkovanja bile su mjesne zajednice. Uzorkovanje obezbjeđuje reprezentativnost za cjelokupnu punoljetnu populaciju crnogorskih građana i građanki. Uzorak je bio **dvostruko-stratifikovan sa slučajnim izborom ispitanika** u okviru izabranih popisnih krugova. Kriterijumi stratifikacije bili su regionalna distribucija i veličina mjesne zajednice. Ispitanici su takođe bili slučajno birani u okviru domaćinstva po kriterijumu kalendarskog rođendana. **Post-stratifikacija** je rađena po kriterijumima: pol/rod, godine starosti i nacionalna pripadnost. U istraživanju je učestvovalo ukupno 1000 ispitanika, što obezbjeđuje **standardnu grešku mjerenja** od $\pm 3.04\%$ za pojave sa incidencom od 50%, a intervalom povjerenja od 95%. Instrument istraživanja bio je upitnik koji smo formirali 2010. godine za iste istraživačke svrhe, ali je dopunjen sa određenim pitanjima koja su trebala da pruže odgovore na određena dubinska specifična pitanja koja ćemo posebno elaborirati u tekstu. Upitnik se sastojao iz 10 demografskih i 37 istraživačkih pitanja. Za veliki broj pitanja, a u funkciji komparabilne validnosti, koristili smo veliki broj ajtema u formi matrice. Istraživanje je realizovano od 06. do 14. marta 2018.

²² 'ageism'

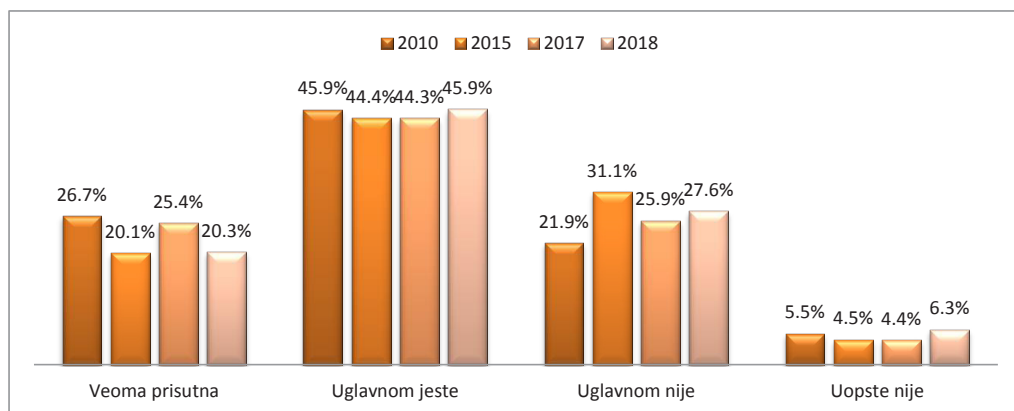
godine. Ključno je da za veliki broj pitanja i ajtema imamo komparativne podatke iz nekoliko istraživanja počev od 2010. godine. Drugim riječima, ovo istraživanje predstavlja kontinuitet analize trendova kada je riječ o percepciji diskriminacije. Takođe, istraživanje operiše i sa setom pitanja koja su specifična i formirana samo za potrebe ovog istraživanja, a u skladu sa potrebama projekta. U izveštaju koji slijedi posebno ćemo analizirati trendove, a svakako ćemo dati prikaz rezultata za ona pitanja koja nisu korišćena u prethodnim istraživanjima. Zarad komparacije u oblastima koje su bile predmet interesovanja, kao i za kategorije populacije koje su pod rizikom od korupcije formirali smo sintetičke skorove. Na ovaj način, omogućili smo da veliki broj indikatora izrazimo kumulativno zarad jednostavnosti interpretacije i jasnijeg uočavanja trendova. Demografske karakteristike uzorka se mogu vidjeti u grafikonu 1.

Grafikon 1 Demografske karakteristike uzorka

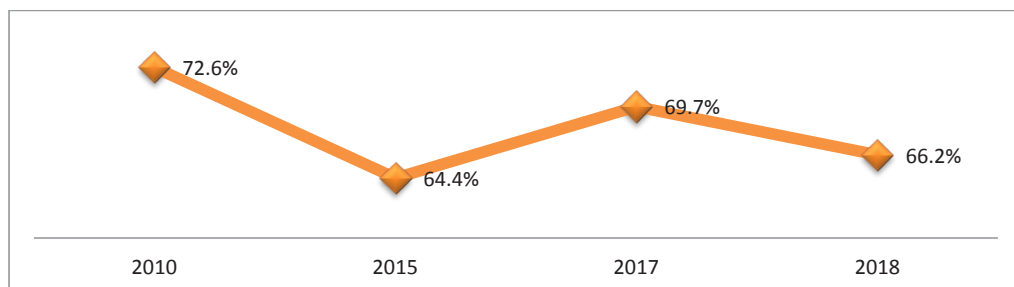

Jedno od uvodnih pitanja u istraživanju bilo je da ispitanici ocijene u kom stepenu je uopšteno diskriminacija u Crnoj Gori prisutna (Grafikon 3). Razlike koje uviđamo jesu značajne ($\chi^2(2)=33.48$, $p < .001$), pri čemu, trend nije linearan, ali ukazuje da je **procjena građana da je danas diskriminacija generalno na nižem nivou nego što je to slučaj 2017. godine**, a što se jasno može vidjeti iz grafikona 3.1. Trend zapravo ukazuje da je 2015. godina bila regresivna, dok su vrijednosti za sve ostale godine linearno niže, ukazujući na sniženje stepena percepcije diskriminacije. Kumulativno, u odnosu na 2010. godinu, građani procjenjuju da je diskriminacija na nižem stepenu danas u odnosu na prije osam godina za više od 6%.

Grafikon3 U kojoj mjeri je diskriminacija prisutna u Crnoj Gori

Grafikon 3.1 Diskriminacija je veoma prisutna - % TREND

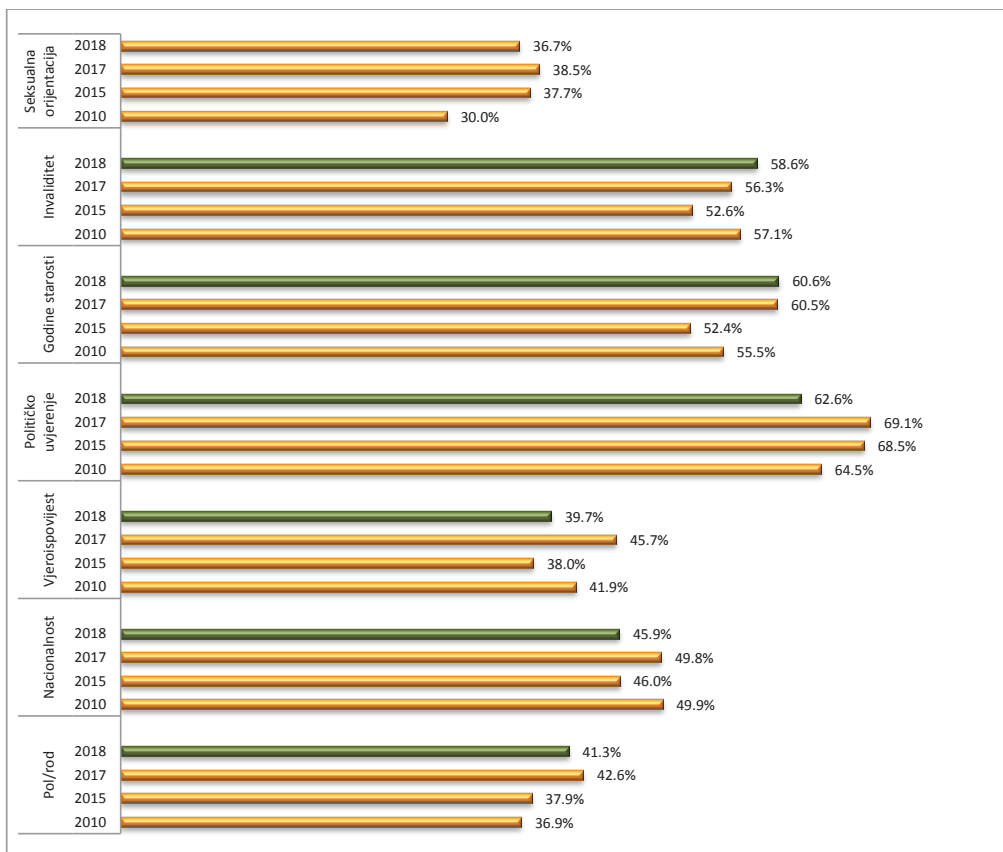
Prva oblast koja je bila predmet mjerenja jeste 'zapošljavanje'. U ovoj, kao i u svim drugim oblastima, ispitanici su procjenjivali da li postoji diskriminacija prema grupama pod rizikom. Rezultati u oblasti zapošljavanja za sve grupe priloženi su u Grafikonu 4. Kada je riječ o polu/rodu, rezultati ukazuju da 41.3% građana smatra da je po ovom kriterijumu u zapošljavanju prisutna diskriminacija, što je objektivno visoka vrijednost po svakom

razumnom kriterijumu. Komparativno, ova vrijednost je nešto niža nego 2017. godine (42.6%), ali se ovako mala razlika ne može smatrati značajnom ($\chi^2(2)=0.79$, $p > .1$). Ključni je, međutim, podatak da je ovogodišnja vrijednost na višem nivou nego početna (2010. godine), dakle, građani procjenjuju da je danas diskriminacija u oblasti zapošljavanja po polu/rodu izraženija nego prije osam godina. Kada je riječ o nacionalnosti, nominalna vrijednost je niža danas, nego što je to bio slučaj 2010. godine, međutim, ni ova razlika nije statistički značajna ($\chi^2(2)=4.12$, $p > .1$). Sa druge strane, mjerenjem percepcije diskriminacije u oblasti zapošljavanja po kriterijumu vjeroispovijesti identifikovali smo značajno niže vrijednosti u poređenju sa prethodnim istraživanjem ($\chi^2(2)=9.77$, $p < .01$), dakle, procjena je da je danas znatno manje diskriminacije po vjerskom kriterijumu nego prije osam godina. I opet, kada je riječ o godinama starosti u oblasti zapošljavanja, situacija je danas na manje-više istom nivou kao i prošle godine ($\chi^2(2)=0.21$, $p > .1$), a slično je i kada je riječ o diskriminaciji osoba sa invaliditetom ($\chi^2(2)=1.24$, $p > .1$). Na kraju, kada je riječ o diskriminaciji po osnovu seksualne orijentacije u oblasti zapošljavanja, podaci ukazuju da je diskriminacija danas na nešto nižem nivou nego prethodne godine ($\chi^2(2)=5.89$, $p=.053$). Prema tome, **osim kada je riječ o vjeroispovijesti i donekle seksualnoj orijentaciji, u oblasti zapošljavanja je stepen diskriminacije na gotovo istom nivou kao što je to bio slučaj i prošle godine.**

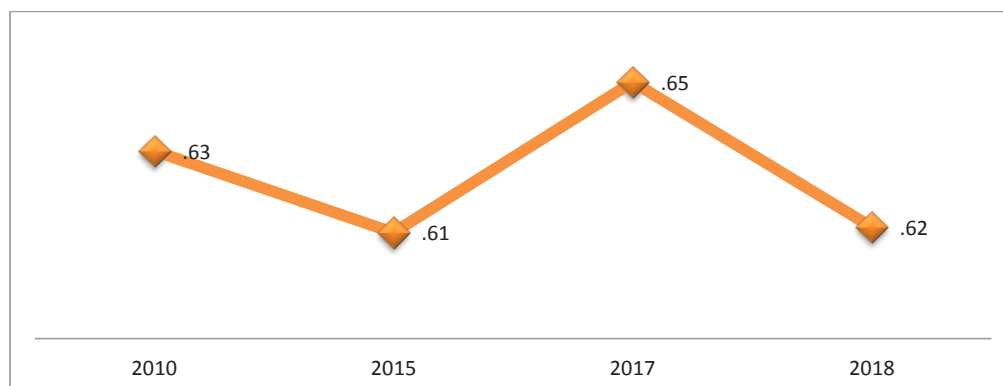
Kada se formira skor²³ za sve kategorije u oblasti zapošljavanja i uporede vrijednosti za sva četiri istraživanja, onda uočavamo trend u ovoj oblasti koji je prikazan u Grafikonu 4.1. Rezultati ukazuju, najprije, da je **percepcija diskriminacije u oblasti zapošljavanja danas na nižem nivou u odnosu na prošlu godinu** ($t(1784)=2.011$, $p < .01$). Imajući u vidu da su vrijednosti bile više u odnosu na prethodna dva istraživanja, možemo reći **da je stepen percepcije diskriminacije 2018. na manje-više istom nivou kao 2010. i 2015. godine** ($F(3, 3255)=1.96$, $p > .1$).

²³ Svi skorovi u ovom Izvještaju su formirani u rasponu od 0 do 1, pri čemu je 0 najniža vrijednost (dakle nema diskriminacije) a 1 masimalna vrijednost (dakle, najviši mogući nivo diskriminacije).

Grafikon 4 Diskriminacija u oblasti ZAPOSŁJAVANJA - % DA odgovora za sve oblasti

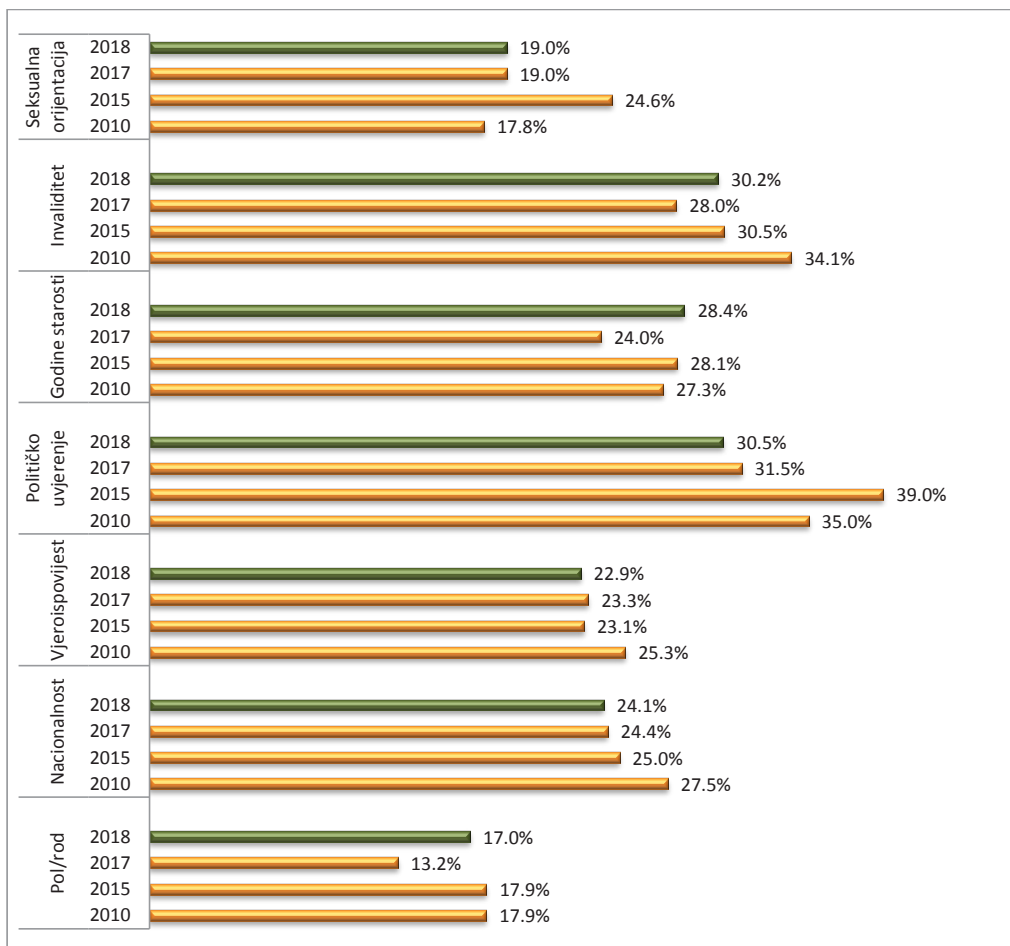

Grafikon 4.1 Diskriminacija u oblasti ZAPOSŁJAVANJA - TREND

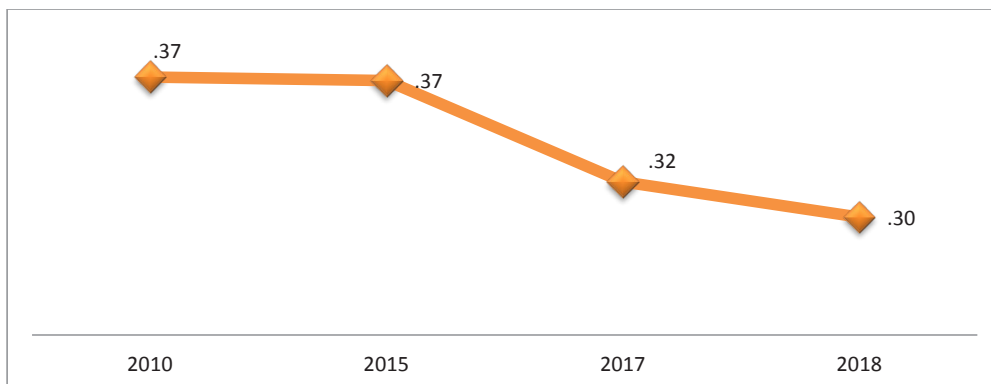

U oblasti obrazovanja trendovi su u nekim aspektima negativni, a u nekim pozitivni u odnosu na 2017. godinu. Najprije, kada je riječ o polu/rodu, značajno je veći broj građana koji smatra da je danas diskriminacija po ovom kriterijumu u oblasti obrazovanja prisutnija nego prošle godine ($\chi^2(2)=11.97$, $p<.01$). Međutim, kada je riječ o nacionalnosti u oblasti obrazovanja, takođe, trendovi su pozitivni ($\chi^2(2)=11.36$, $p<.01$), a gotovo je identičan nalaz kada je riječ o vjeroispovijesti ($\chi^2(2)=11.77$, $p<.01$). Treba imati u vidu, da po ova dva kriterijuma, nije povećan broj onih koji smatraju da je diskriminacija prisutna, ali je značajno smanjen broj onih koji smatraju da diskriminacija nije prisutna (na štetu onih koji nemaju stav). I kada je riječ o diskriminaciji po kriterijumu političkog uvjerenja, građani procjenjuju da je u oblasti obrazovanja nešto niži stepen diskriminacije nego što je to bilo prije godinu dana ($\chi^2(2)=16.67$, $p<.01$). Kada je riječ o godinama starosti, sa druge strane, mjerimo negativan trend ($\chi^2(2)=11.30$, $p<.01$), a blage negativne trendove mjerimo i kada je riječ o diskriminaciji u oblasti obrazovanja osoba sa invaliditetom ($\chi^2(2)=11.51$, $p<.01$). Konačno, kada je riječ o seksualnoj orijentaciji, iako je broj onih koji smatraju da je diskriminacija prisutna identičan kao u prošlogodišnjem istraživanju, nešto je veći broj onih koji smatraju da nema diskriminacije (54.3% vs. 48.7%). Stoga se i u ovom aspektu može reći da je trend blago pozitivan ($\chi^2(2)=8.84$, $p<.05$). Konačno, ako se uporedi ukupan skor u oblasti obrazovanja između prošlogodišnjeg i ovogodišnjeg istraživanja (Grafikon 5.1), iako su vrijednosti mjerene percepcije diskriminacije nešto niže, one nisu značajne ($t(1647)=0.92$, $p>.1$). Sa druge strane, **ako se uporede sva četiri mjerena perioda, možemo reći da je stepen percepcije diskriminacije u oblasti obrazovanja danas manje izražen nego prije osam godina** ($F(3.3009)=0.92$, $p<.001$).

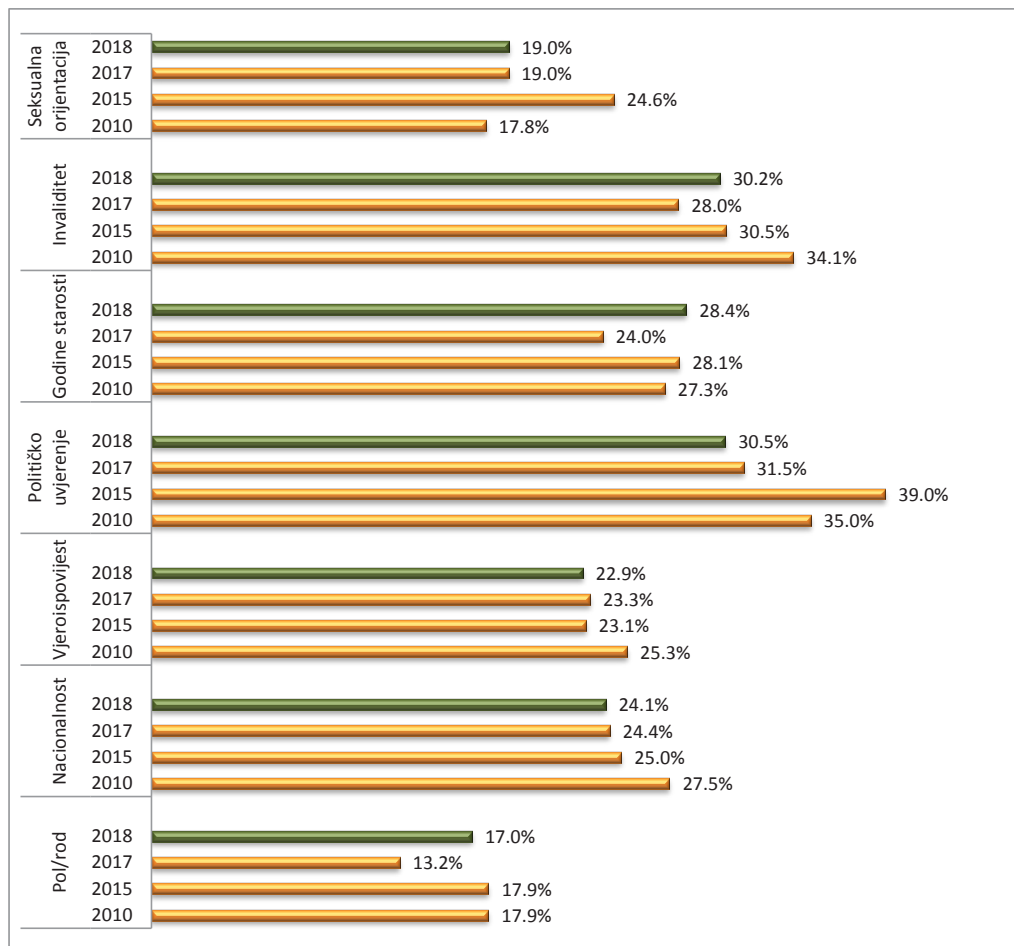
Grafikon 5 Diskriminacija u oblasti OBRAZOVANJA- % DA odgovora za sve oblasti

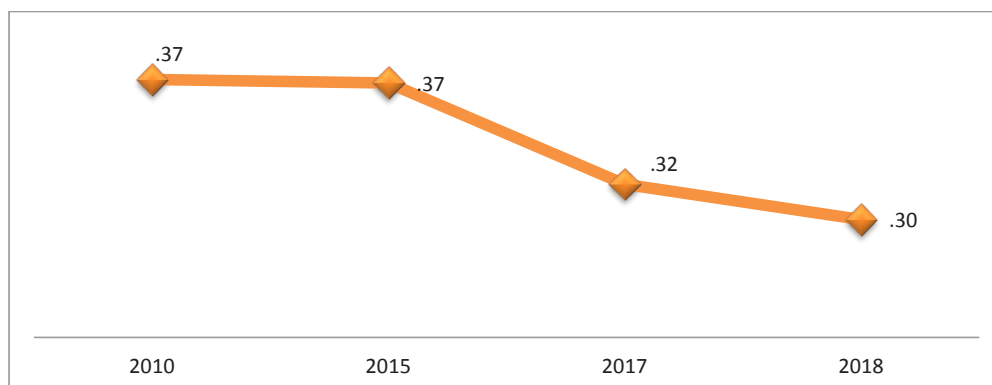
Grafikon 5.1 Diskriminacija u oblasti ZAPOSŁJAVANJA - TREND

Grafikon 5 Diskriminacija u oblasti OBRAZOVANJA- % DA odgovora za sve oblasti

Grafikon 5.1 Diskriminacija u oblasti ZAPOSŁJAVANJA - TREND

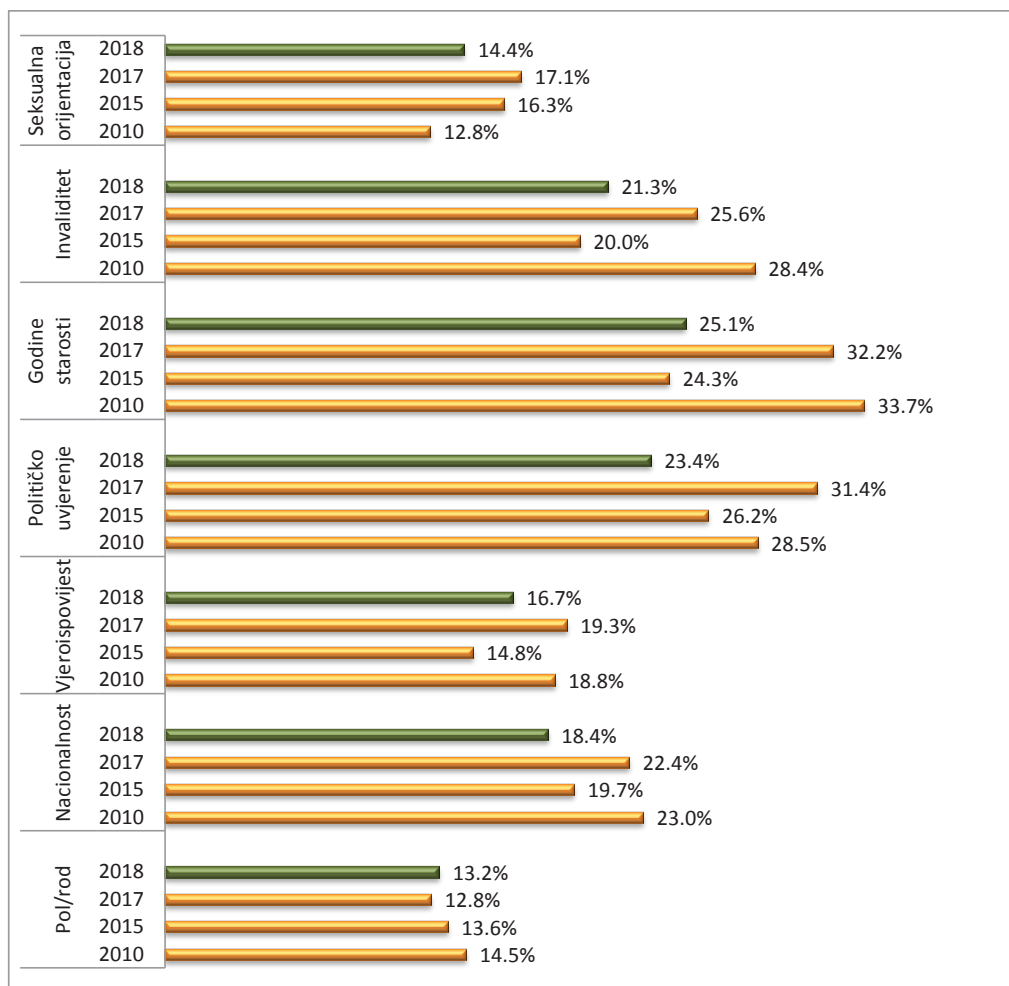
U oblasti zdravstvene zaštite nesumnjivo mjerimo pozitivne trendove (Grafikon 6). Dakle, sa velikim stepenom izvjesnosti možemo tvrditi da je nivo diskriminacije u ovoj oblasti na značajno nižem nivou danas nego što je to bio slučaj 2017. godine. Ovo, međutim, ne važi kada je riječ o polnoj/rodnoj diskriminaciji, budući da su vrijednosti ovogodišnjeg istraživanja na gotovo istom nivou kao i u prošlogodišnjem istraživanju ($\chi^2(2)=1.44$, $p > .1$). No, kada je riječ o nacionalnosti, mjerimo niži stepen percepcije diskriminacije ($\chi^2(2)=6.13$, $p < .05$), što se ne može reći za vjeroispovijest, budući da su i ovdje vrijednosti statistički na istom nivou kao i prošle godine ($\chi^2(2)=4.23$, $p > .1$). Veoma izraženo smanjenje stepena percepcije diskriminacije u oblasti zdravstvene zaštite mjerimo kada je riječ o političkom uvjerenju kao kriterijumu ($\chi^2(2)=21.12$, $p < .01$), a slična je situacija i kada govorimo o godinama starosti kao kriterijumu ($\chi^2(2)=13.29$, $p < .01$). Iako ne dramatično, stepen percepcije diskriminacije je na nižem nivou u oblasti zdravstvene zaštite i kada je riječ o osobama sa invaliditetom ($\chi^2(2)=7.28$, $p < .05$), a isto se može reći i kada govorimo o diskriminaciji u zdravstvenoj zaštiti osoba koja imaju alternativnu seksualnu orijentaciju ($\chi^2(2)=8.13$, $p < .05$). Trendovi za sva četiri mjerena perioda su prikazani u Grafikonu 6.1. Ako se uporede kumulativni skorovi za prošlogodišnje i ovogodišnje istraživanje, gotovo sa izvjesnošću možemo tvrditi da je stepen diskriminacije, kao što smo rekli, danas na nižem nivou ($t(1665)=3.49$, $p < .01$). Međutim, podaci su još indikativniji, ako se uporede trendovi za sva četiri mjerena perioda, budući da imamo pozitivan trend koji ukazuje na značajno smanjenje stepena percepcije diskriminacije u oblasti zdravstvene zaštite u odnosu na 2010. godinu ($F(3, 3013)=7.32$, $p < .01$).

Mjerenje stepena percepcije diskriminacije u radu javnih službi, takođe, ukazuje na pozitivne trendove. Dakle, mjereni stepen diskriminacije je u ovoj oblasti na nižem nivou nego što je to bio slučaj 2017. godine. Ovo, međutim, ne važi kada je riječ o ovoj oblasti za percepciju diskriminacije po polu/rodu, budući da su mjerene vrijednosti percepcije diskriminacije nešto više u odnosu na prošlogodišnje istraživanje ($\chi^2(2)=9.74$, $p < .01$). Sudeći po ovogodišnjem mjerenju kada je riječ o nacionalnosti značajno je manji stepen percepcije diskriminacije danas nego što je to bio slučaj prošle godine ($\chi^2(2)=32.07$, $p < .01$), a veoma je sličan nalaz i kada je riječ o vjeroispovijesti ($\chi^2(2)=15.07$, $p < .01$). Značajno smanjenje stepena diskriminacije u oblasti rada javnih službi mjerimo i kada je riječ o diskriminaciji po kriterijumu političkog uvjerenja ($\chi^2(2)=18.49$, $p < .01$). Godine starosti kao kriterijum diskriminacije je, takođe, iako ne naročito izraženo, na nižem stepenu percipiran kroz prizmu diskriminacije u odnosu na prošlogodišnje istraživanje ($\chi^2(2)=6.72$, $p < .05$), dok su mjerene vrijednosti u ovoj oblasti za osobe sa invaliditetom na manje više istom nivou kao i prošle godine ($\chi^2(2)=4.62$, $p > .05$). Na kraju, rad javnih službi se ocjenjuje manje diskriminativnim

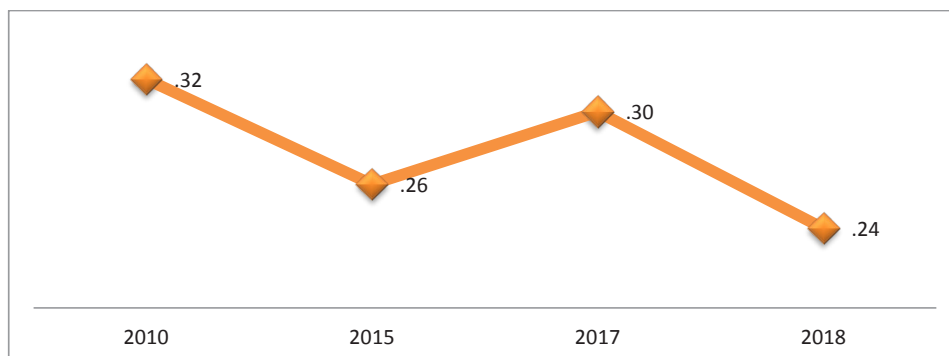
dan danas nego pre godinu dana i kada je riječ o seksualnoj orijentaciji kao kriterijumu ($\chi^2(2)=25.12$, $p < .01$).

U grafikonu 7.1 prikazani su trendovi mjenjenog stepena diskriminacije za četiri perioda u proteklih osam godina. Najprije, kada se kumulativni skor za 2018. uporedi sa prošlom godinom utvrdili smo da je mjenjeni stepen diskriminacije značajno niži danas ($t(1479)=3.68$, $p < .01$). No, još važniji, u odnosu na ovaj, jeste nalaz da je **trend percepcije diskriminacije stabilno progresivan (tačnije negativan) u prethodnih četiri istraživanja, i to linearno** ($F(3,2773)=24.13$, $p < .01$). Dakle, veoma pouzdano se može tvrditi da se stepen diskriminatornih ponašanja u javnim službama sistematski samanjivao u prethodnih osam godina.

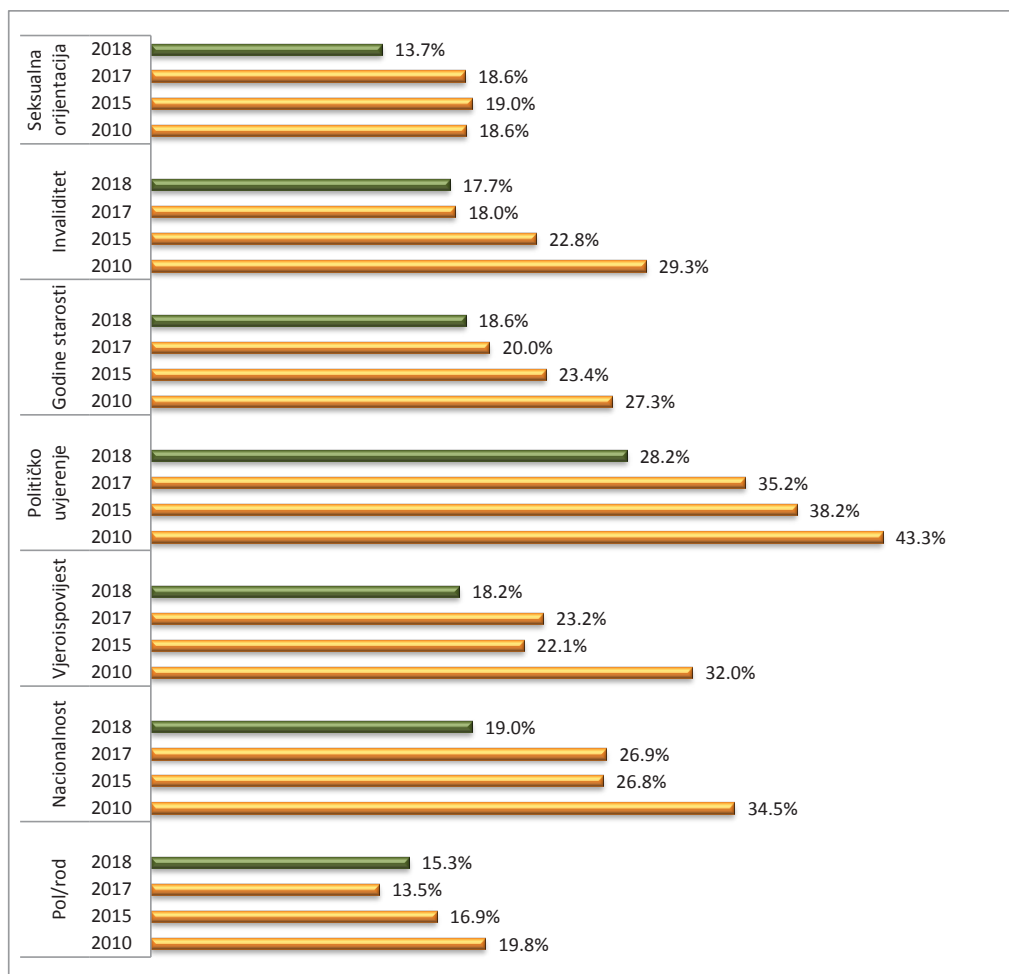
Grafikon 6 Diskriminacija u oblasti ZDRAVSTVENE ZAŠTITE- % DA odgovora za sve oblasti

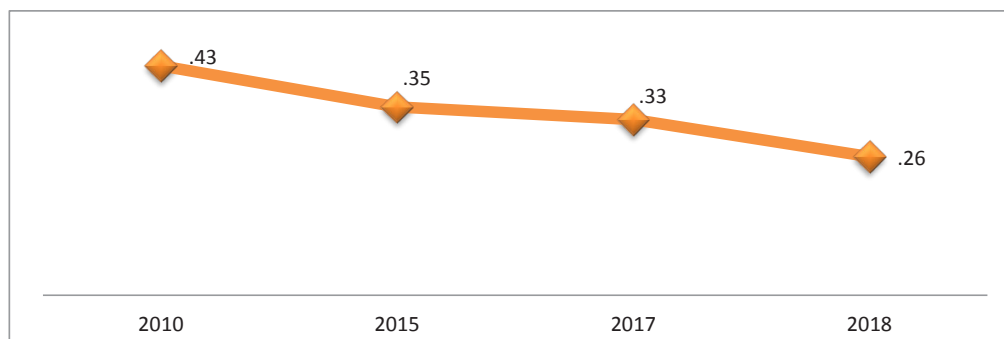
Grafikon 6.1 Diskriminacija u oblasti ZDRAVSTVENE ZAŠTITE - TREND

Grafikon 7 Diskriminacija u oblasti PRUŽANJA USLUGA JAVNIH SLUŽBI - % DA odgovora za sve oblasti

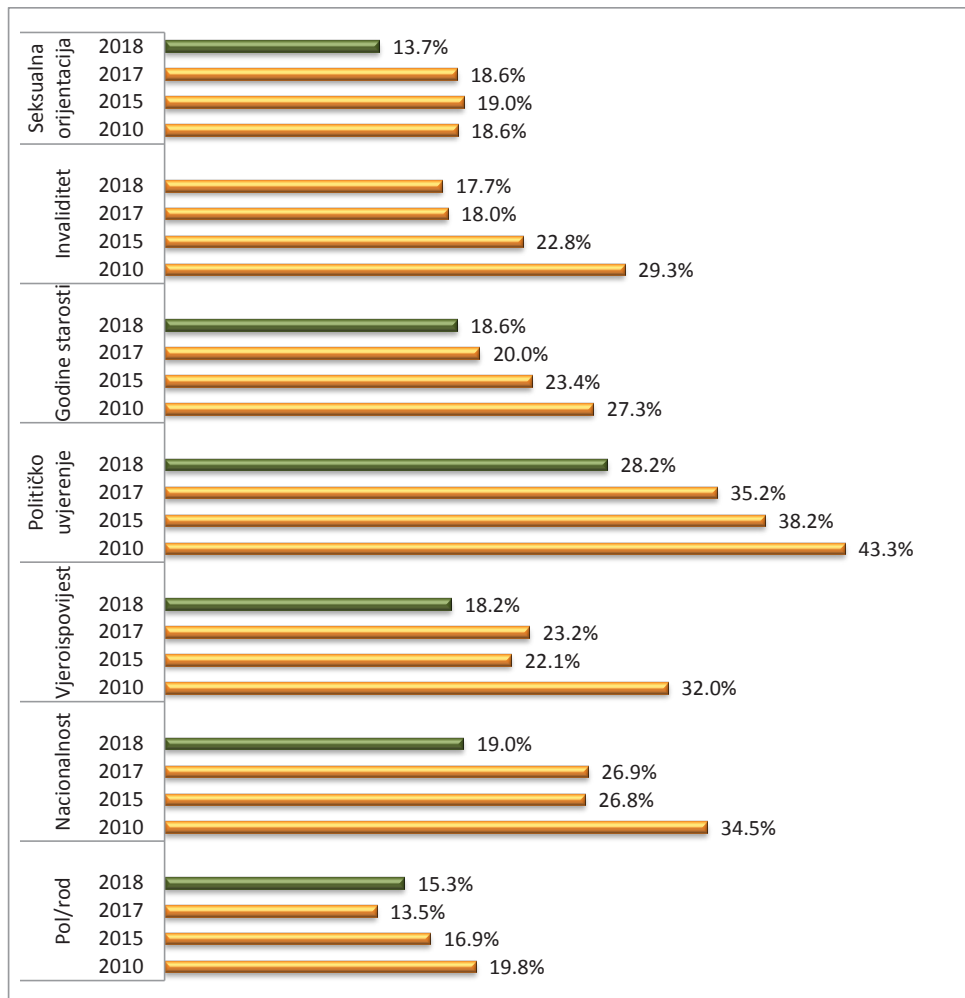
Grafikon 7.1 Diskriminacija u oblasti PRUŽANJA USLUGA JAVNIH SLUŽBI - TREND

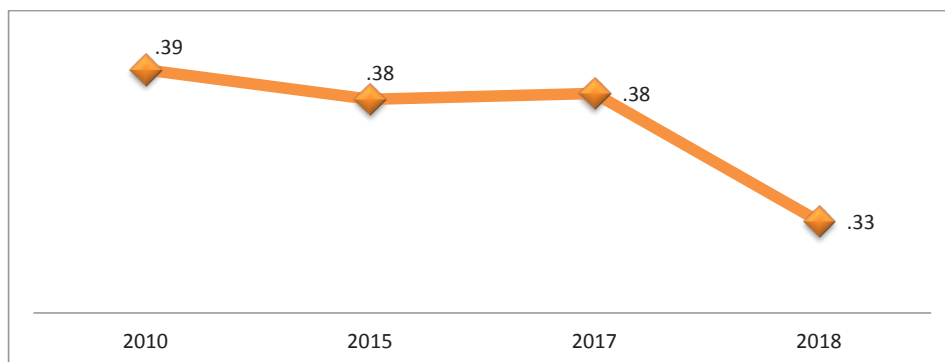
Poslednja oblast našeg mjerenja bila je pravo na sopstvenu kulturu. I u ovom pogledu, u najvećem broju aspekata, dobijene vrijednosti su na nižem nivou nego prošle godine, tačnije, građani procjenjuju da je **diskriminacija u oblasti prava na sopstvenu kulturu manje izražena nego što je to bio slučaj prošle godine** (Grafikon 8). Međutim, kao i u gotovo svim oblastima, ovo ne važi za diskriminaciju po polu/rodu, s obzirom da su dobijene vrijednosti na manje-više istom nivou kao i prošle godine ($\chi^2(2)=2.01$, $p>.1$). Već kada je o nacionalnosti kao kriterijumu riječ, podaci ukazuju na značajno niži stepen diskriminacije u ovoj oblasti ($\chi^2(2)=18.69$, $p<.01$), a gotovo je identična slika i kada govorimo o vjeroispovijesti ($\chi^2(2)=18.54$, $p<.01$). I kada je riječ o političkom uvjerenju, stepen percepcije diskriminacije u ovoj oblasti je na značajno nižem nivou danas, nego što je to bio slučaj prije godinu dana ($\chi^2(2)=18.73$, $p<.01$). Sa druge strane, po kriterijumu godina starosti, podaci ukazuju da nema značajnijih promjena u prethodnih godinu dana ($\chi^2(2)=4.33$, $p>.1$), a slično je, dakle nema promjena, i kada je riječ o tretmanu osoba sa invaliditetom ($\chi^2(2)=1.87$, $p>.1$). Konačno, niži stepen diskriminacije u ovoj oblasti mjerimo i kada je riječ o seksualnoj orijentaciji kao kriterijumu ($\chi^2(2)=10.09$, $p<.01$).

Na kraju, kada je o trendu u ovoj oblasti riječ (Grafikon 8.1), najprije, utvrdili smo da je trend blago pozitivan u odnosu na prošlu godinu ($t(1487)=25.12$, $p < .05$). Upravo je razlika između 2017. i 2018. godine ključna da mjerimo i progresivan trend u odnosu na 2010. godinu, imajući u vidu da smo dosad mjerili stagnaciju u ovoj oblasti ($F(3, 2708)=2.91$, $p < .05$).

Grafikon 8 Diskriminacija u oblasti PRAVA NA SPOSTVENU KULTURU - % DA odgovora za sve oblasti

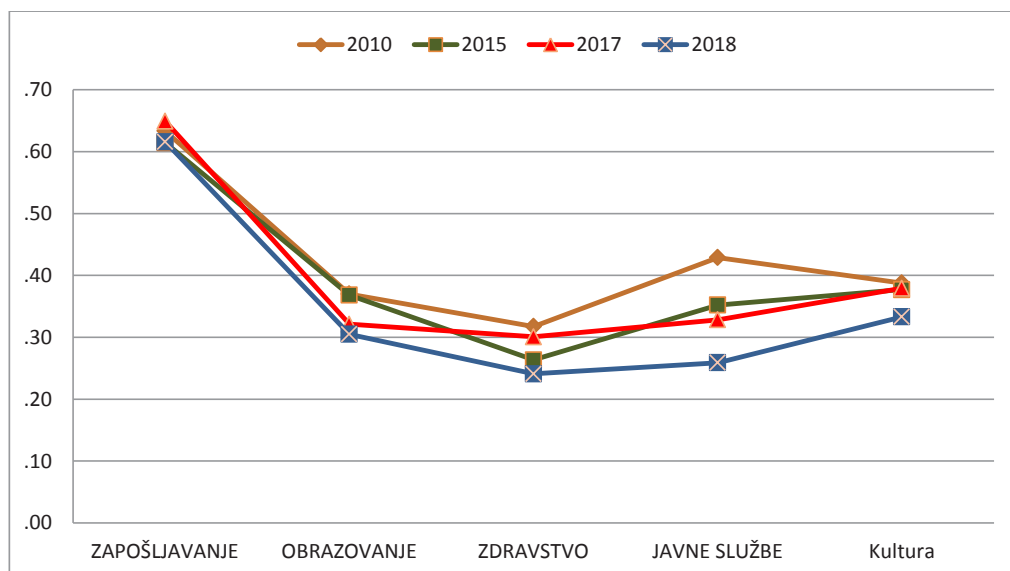

Grafikon 8.1 Diskriminacija u oblasti PRAVA NA SPOSTVENU KULTURU - TREND

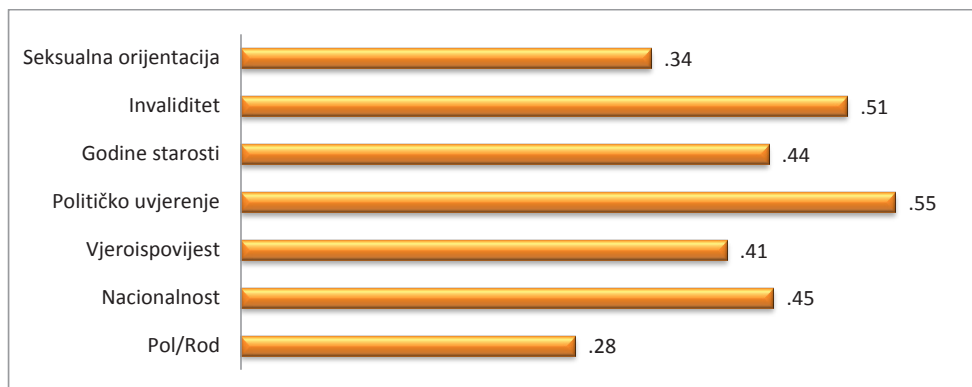
U grafikonu 9 dajemo prikaz za sve periode istraživanja po oblastima. Prikazani podaci ukazuju da je **percepcija diskriminacije mnogo manje varira kroz protok vremena, nego što je izražena razlika između oblasti u kojima se mjerenje vrši**. Dakle, **mi smo identifikovali uglavnom pozitivne trendove kroz protok vremena, ali treba imati u vidu da ovaj progres ne mijenja odnos između oblasti u kojima je diskriminacija izražena**. Drugim riječima, **oblast zapošljavanja je bila i ostala ključna u percepciji diskriminacije**. Ujedno, i progres u ovoj oblasti je komparativno na najnižem nivou. Sa druge strane, podaci nedvosmisleno ukazuju **da je najveći progres ostvaren u oblasti rada javnih službi**.

Grafikon 9 Percepcija diskriminacije za sve oblasti u posmatranim periodima istraživanja

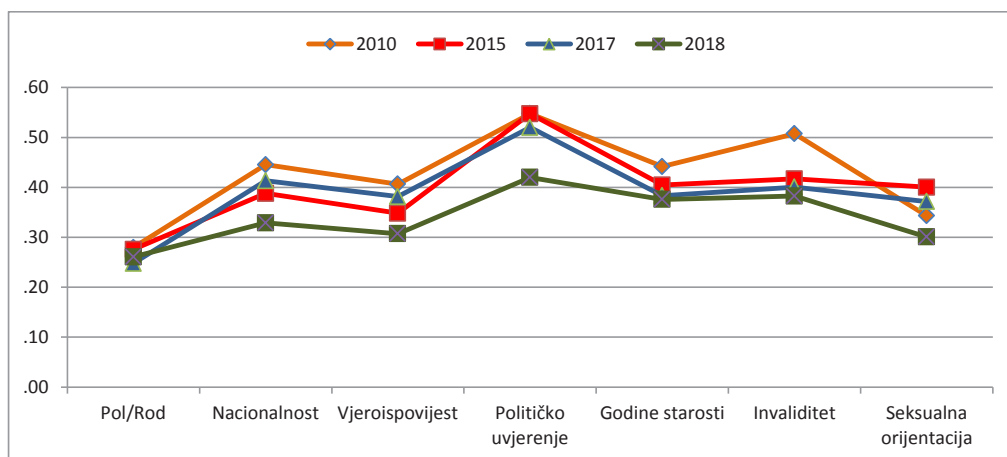

Ukoliko napravimo analizu rezultata upoređujući grupe koje su pod rizikom diskriminacije, podaci za 2018. godinu (Grafikon 10) ukazuju da građani smatraju da je **diskriminacija u najvećem stepenu izražena po kriterijumu političkog uvjerenja**, a zatim slijede lica sa invaliditetom. **Kriterijum u kome je diskriminacija najmanje izražena jeste po polu/rodu**. Ukoliko se pogleda trend po grupama (Grafikon 10.1), rezultati, opet, ukazuju da su **manje razlike između grupa nego između posmatranih perioda**. Komparativno, **najveći progres u prethodnih osam godina ostvaren je kada je riječ o diskriminaciji po kriterijumu političkog uvjerenja** ($F(3, 2653)=18.59, p < .01$), dok jedino kada je riječ o polnoj/rodnoj diskriminaciji nemamo nikakav napredak u prethodnih osam godina ($F(3, 2641)=1.31, p > .1$).

Grafikon 10 Percepcija diskriminacije u 2018. za sve grupe pod rizikom

Grafikon 10.1 Percepcija diskriminacije za sve grupe u posmatranim periodima istraživanja

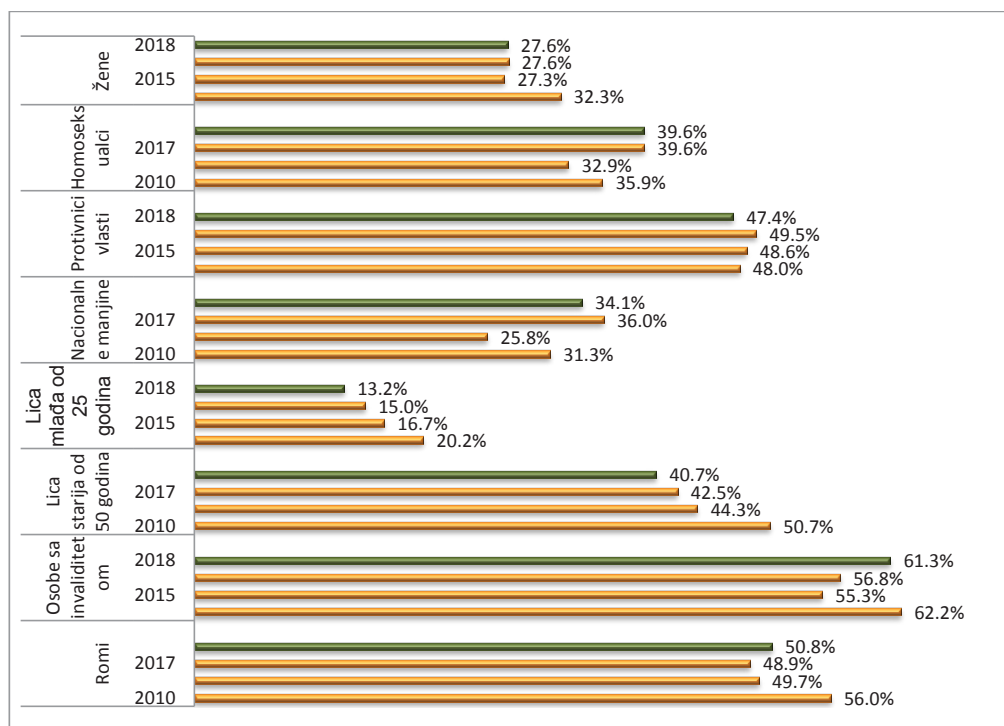

Za ključne grupe pod rizikom diskriminacije, u Upitniku smo imali i pitanje koje je tražilo procjenu da li pripadnici tih grupa imaju prednost ili nedostatak u društvu. Podaci su u skladu sa nalazima koje smo već izložili, a na narednim stranicama prezentiramo upravo podatke koji to potvrđuju (Grafikon 11).

Najprije, pitanje se odnosilo na Rome, imajući u vidu činjenicu da su po svim kriterijumima upravo pripadnici ove društvene grupe pod velikim rizikom od diskriminacije. Zatim, to su osobe sa invaliditetom, te lica starija od 50 godina, kao i lica mlađa od 25 godina. Takođe, u ovom dijelu istraživanja uključene su i nacionalne manjine, protivnici vlasti, homoseksualci i žene. Dakle, za svaku od ovih grupa ispitanici su procjenjivali da li pripadnost ovim grupama obezbjeđuje prednost ili nedostatak u društvu. U grafikonu 11 prikazan je procenat građana

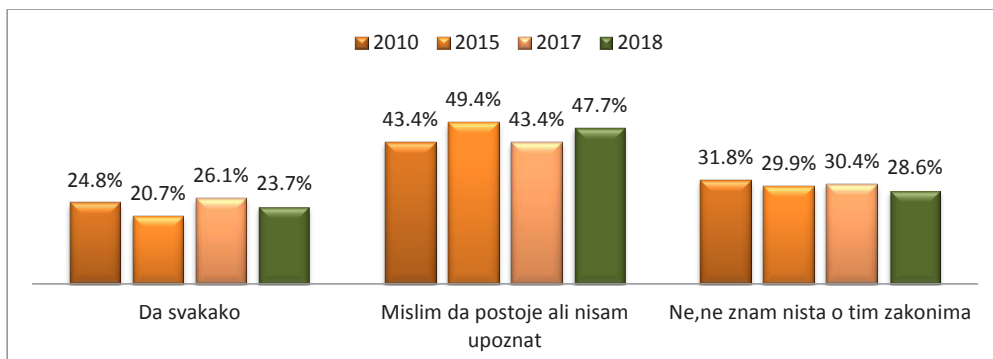
koji je u istraživanju iskazao stav da pripadnici ovih grupa u tretmanu imaju nedostatak. Rezultati ukazuju da **građani procjenjuju da najlošiji tretman imaju lica sa invaliditetom**, pri čemu su dobijene vrijednosti manje-više na istom nivou kao i u prošlogodišnjem istraživanju ($\chi^2(3)=4.99$, $p>.1$). Druga kategorija po ugroženosti kada je riječ o tretmanu jesu Romi, a dodatno je problem što su u ovom pogledu trendovi negativni ($\chi^2(3)=8.83$, $p<.05$). Da oni koji su protiv vlasti imaju nedostatak u tretmanu u odnosu na one koji nisu protivnici vlasti smatra značajan broj građana, ali je u ovom pogledu u odnosu na prošlogodišnje istraživanje trend pozitivan ($\chi^2(3)=39.14$, $p<.01$). Da homoseksualci u tretmanu imaju nedostatak smatra nešto manji broj građana u odnosu na 2017. godinu, a dobijene vrijednosti su na identičnom nivou kao i prošle godine. Podaci ovogodišnjeg istraživanja, na ovom indikatoru, za osobe starije od 50 godina su na manje-više na istom nivou kao i prošle godine, dok kada je riječ o pripadnicima nacionalnih manjina mjerimo blage pozitivne trendove ($\chi^2(3)=20.04$, $p<.01$). Dobijene vrijednosti za percepciju nedostataka u tretmanu kada je riječ o ženama su na istom nivou kao i prošle godine ($\chi^2(3)=3.68$, $p>.1$), dok su na kraju, po očekivanju, lica mlađa od 25 godina više u prednosti u tretmanu, nego u nedostatku, i u ovom pogledu mjerimo pozitivne trendove ($\chi^2(3)=13.74$, $p<.01$).

Grafikon 11 Pripadništvo grupama koje u rezultira negativnim tretmanom u društvu

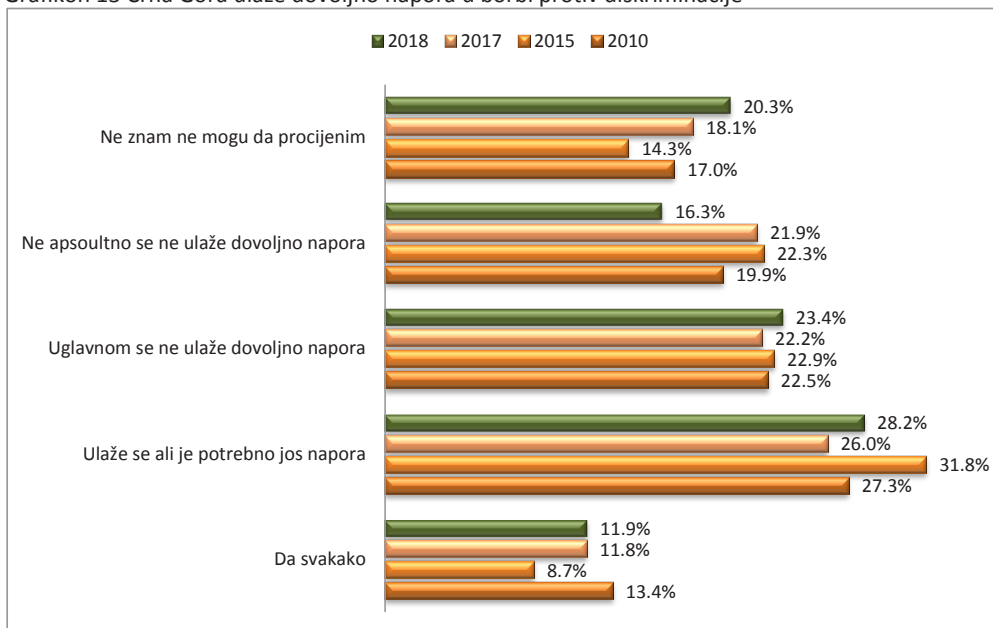
Kada je riječ o poznavanju zakona koji štite od diskriminacije, **rezultati istraživanja ukazuju da oko ¼ građana poznaje te zakone, pri čemu u ovom pogledu nemamo značajniji progres u prethodnih četiri godina** (Grafikon 12). Dakle, bio bi više nego **preporučljiv rad sa građanima upravo u sferi upoznavanja sa legislativom koja bi ih štitila od diskriminatornih ponašanja**.

Grafikon 12 Poznati su im zakoni koji štite od diskriminacije

Građani procjenjuju da je potrebno uložiti više napora u borbi protiv diskriminacije (Grafikon 13). I u ovom pogledu ne mjerimo drastične razike u četiri perioda istraživanja, dakle, po procjeni građana, država nije značajno povećala napore u borbi protiv diskriminacije u prethodnih osam godina.

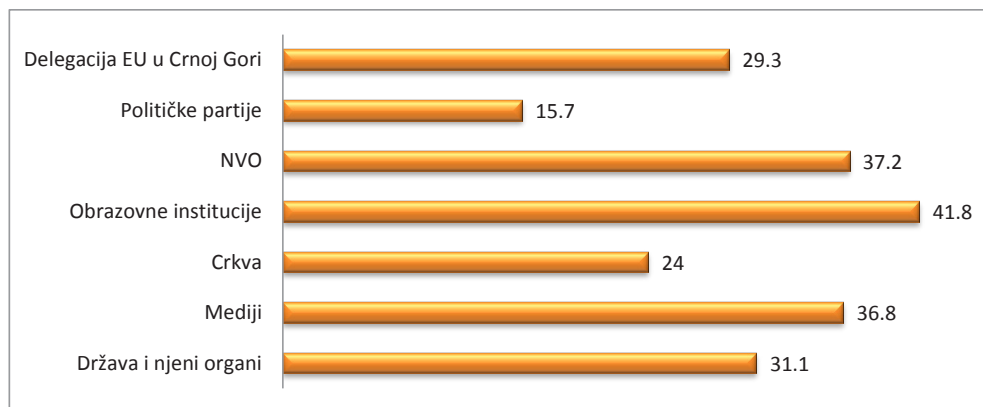
Grafikon 13 Crna Gora ulaže dovoljno napora u borbi protiv diskriminacije

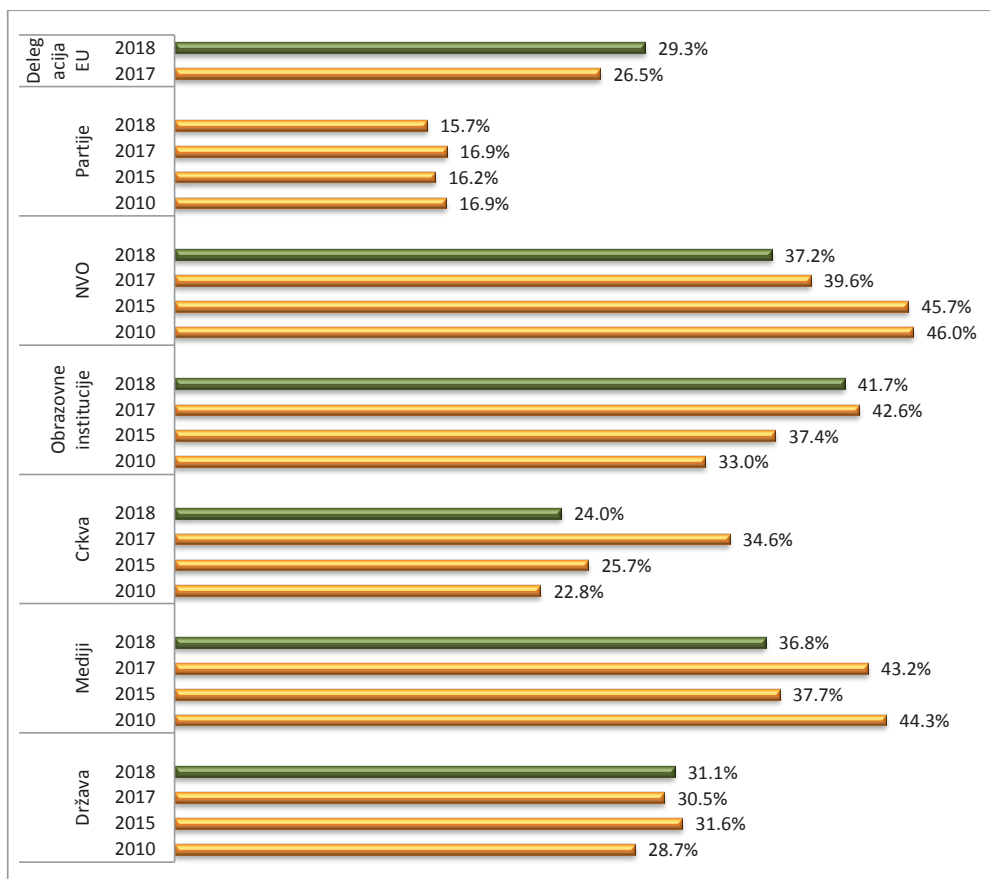
U istraživanju su građani, takođe, procjenjivali koje institucije i u kojoj mjeri daju doprinos u borbi protiv diskriminacije (Grafikon 14). **Građani procjenjuju da obrazovne institucije daju najveći doprinos, a slijede mediji i NVO.** Manji doprinos, po ocjeni građana, pruža država i njeni organi, te Delegacija EU u Crnoj Gori, a **najmanji doprinos pružaju Političke partije i Crkva.** Ukoliko analiziramo podatke o doprinosu institucija za četiri perioda koja pokrivaju prethodnih osam godina, **podaci generalno ukazuju da imamo stagnaciju, ili pak negativne trendove** (Grafikon 14.1). Tačnije, građani procjenjuju da **Crkva, mediji i nevladine organizacije danas pružaju manji doprinos borbi protiv diskriminacije nego prošle godine, dok je ovaj doprinos na manje-više istom nivou kada je riječ o Državi, obrazovnim institucijama i političkim partijama.** Jedino mjerimo pozitivan trend kada je riječ o doprinosu Delegacije EU u Crnoj Gori. Ukoliko se izračuna prosečan doprinos svih ovih institucija po godinama istraživanja (Grafikon 14.2), podaci ukazuju da je **procjena doprinosa institucija u borbi protiv diskriminacije na značajno nižem nivou u odnosu na 2017. godinu, a problem je utoliko veći što je mjerena vrednost čak i nešto ispod početne vrijednosti 2010. godine.**

Imajući u vidu da je procjena za državu u prethodnom prikazu uopštena, dakle, odnosi se na čitav niz institucija, posebnim pitanjem smo mjerili doprinos ključnih institucija države u borbi protiv diskriminacije, kako bi utvrdili relativan odnos između institucija (Grafikon 15). Rezultati ukazuju da **građani najviše vrjednuju rad Ministarstva za ljudska i manjinska prava**, a zatim Ministarstva prosvjete, te Ministarstva kulture, rad kancelarije Ombudsmana i Centra za socijalni rad, a u nešto manjoj mjeri Policiju, Vladu, Sudstvo, Nacionalnu službu za zapošljavanje, te na kraju Skupštinu Crne Gore i državne agencije.

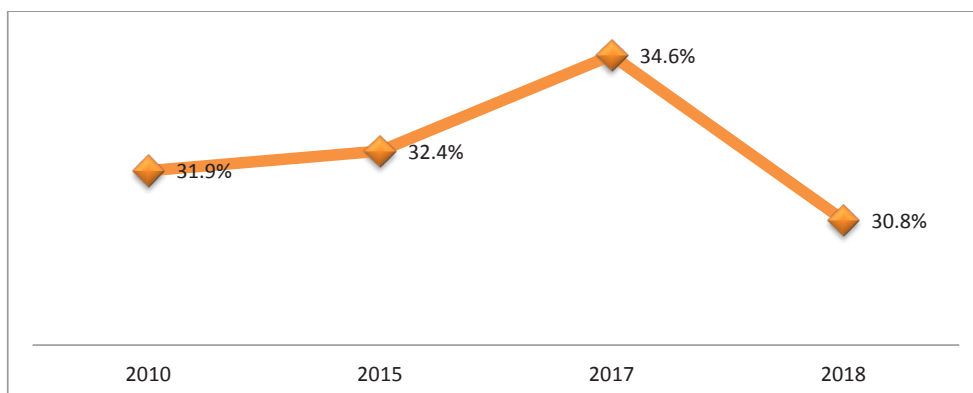
Grafikon 14 U kojoj mjeri navedene institucije daju doprinos u borbi protiv diskriminacije – SUM% ključan i veliki doprinos

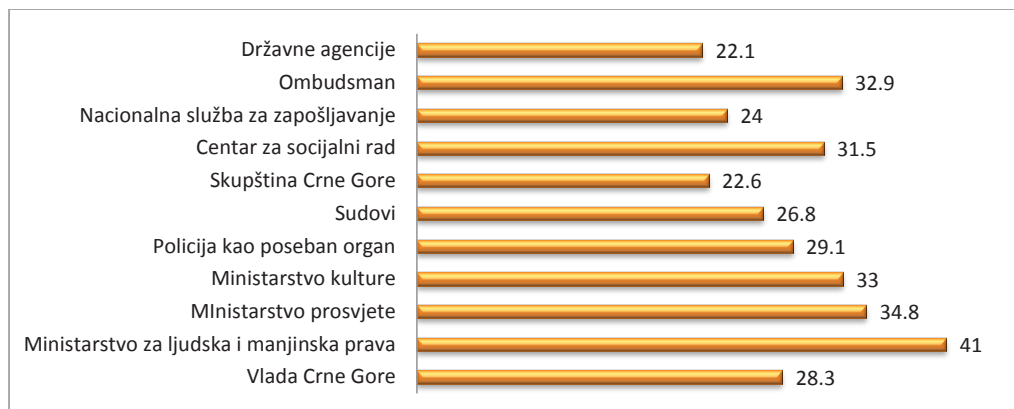
Grafikon 14.1 Doprinos institucija u borbi protiv diskriminacije – TREND: SUM% ključan i veliki doprinos

Grafikon 14.2 Prosječna vrijednost doprinosa svih institucija u borbi protiv diskriminacije - TREND

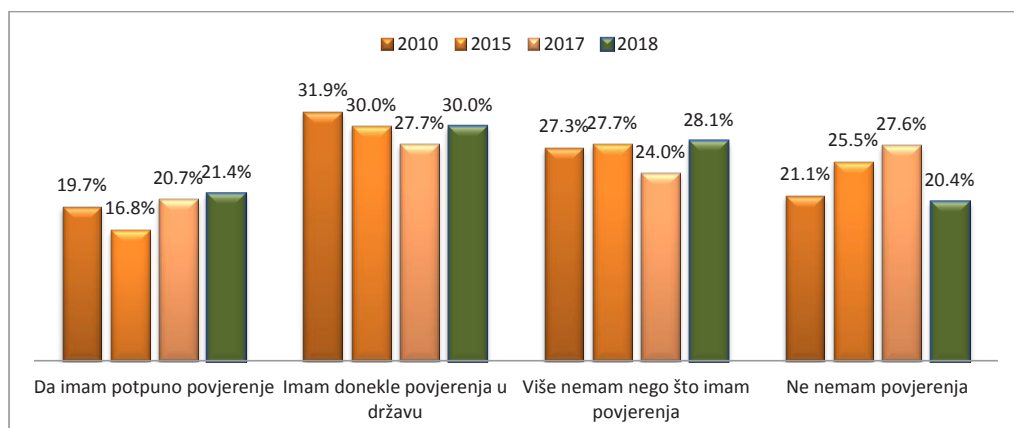

Grafikon 15 U kojoj mjeri institucije države daju doprinos u borbi protiv diskriminacije – SUM%
Ključni i veliki doprinos

Jedan od ključnih aspekata, kada je o državi i njenoj ulozi riječ, jeste povjerenje koje imaju građani u državu i njene organe da će biti zaštićeni od diskriminacije ukoliko to bude potrebno. Stoga smo u istraživanju postavili upravo pitanje o povjerenju građana u državu u ovom smislu (Grafikon 16). Rezultati istraživanja ukazuju da **tek nešto više od petine građana ima u potpunosti povjerenja da će ih država zaštititi od diskriminacije**. Indikativnije, međutim, od ovog podatka jeste da **nema progressa u ovom pogledu u poslednjih osam godina**, dakle, građani danas imaju povjerenja u državu da će biti zaštićeni od diskriminacije manje-više u istoj mjeri kao i prije osam godina.

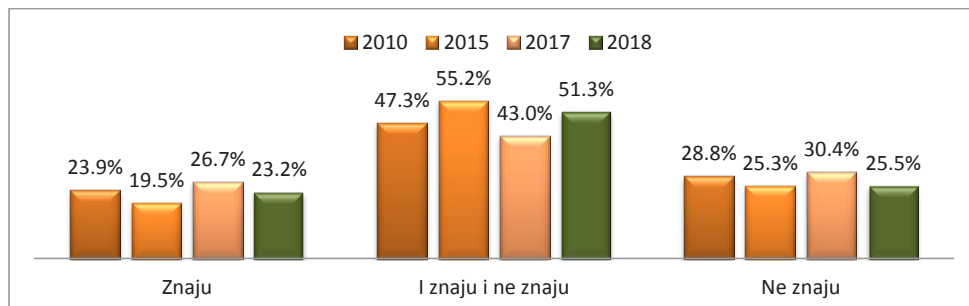
Grafikon 16 Imaju povjerenja da će ih država zaštititi od diskriminacije

Gotovo identične rezultate istraživanja smo dobili i kada je riječ o poznavanju vlastitih prava u situacijama kada bi građani bili žrtva diskriminacije (Grafikon 17). Dakle, nešto **ispod četvrtine građana znaju svoja prava**, to je nešto manje u odnosu na prošlu godinu, ali je **ova**

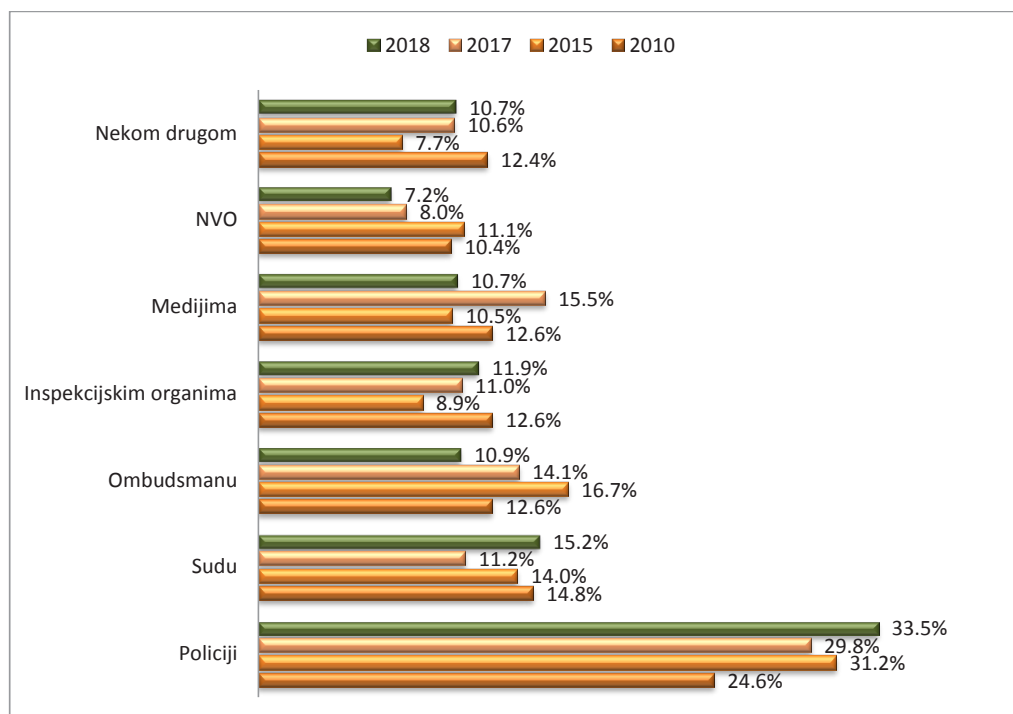
vrijednost gotovo identična mjerenim vrijednostima prije osam godina. Prema tome, potrebno je mnogo više napora uložiti kako bi se građani informisali o svojim pravima ukoliko bi postali žrtve diskriminacije.

Grafikon 17 Poznaju svoja prava ukoliko bi postali žrtva diskriminacije

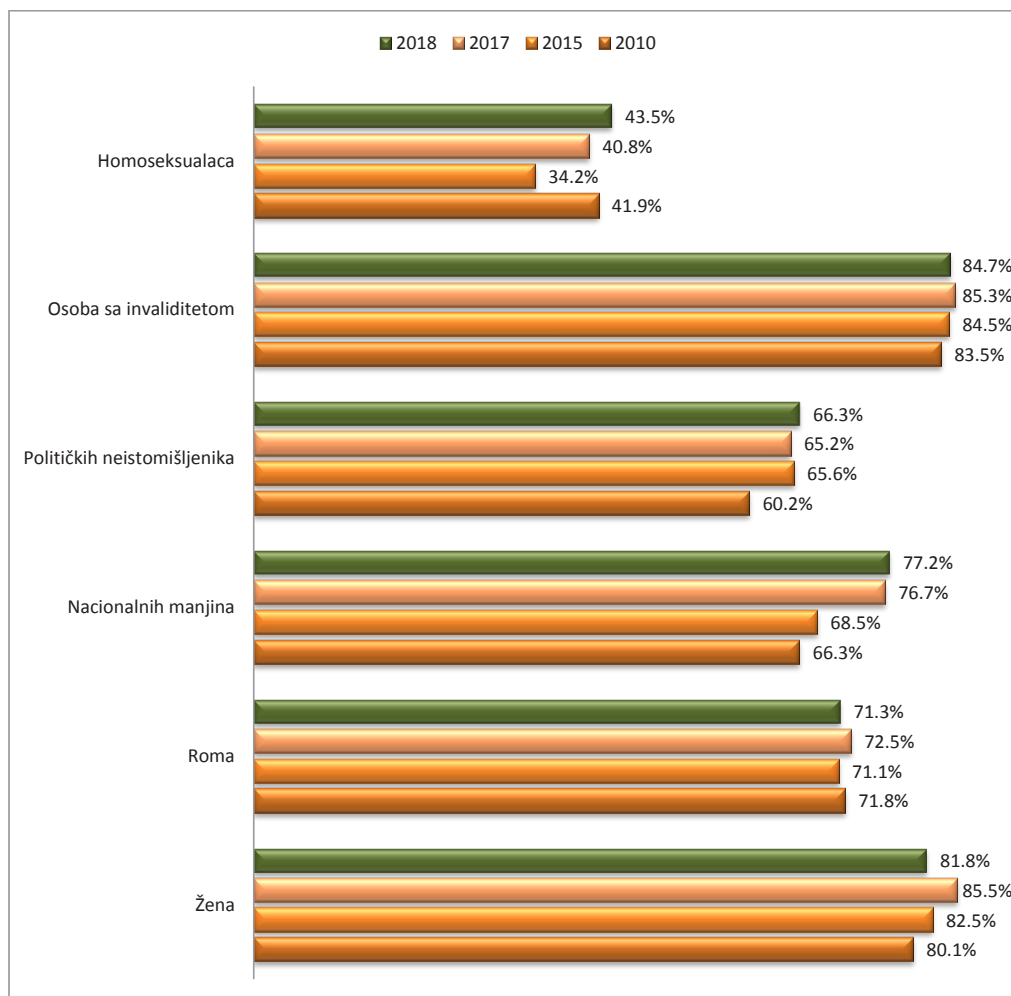
Ukoliko bi postali žrtva diskriminacije, najveći broj građana bi se obratio policiji, i ovaj broj je viši, kako u odnosu na prethodnu godinu, tako naročito u odnosu na 2010. godinu. Svim drugim institucijama građani bi se u slučaju potrebe obratili mnogo rjeđe nego kada je riječ o policiji.

Grafikon 18 Kome bi se obratili ukoliko bi postali žrtva diskriminacije

Konačno, pitali smo građane u istraživanju da li podržavaju mjere i akcije usmjerene na borbu protiv diskriminacije grupa pod rizikom (Grafikon 19). **Najveću podršku građani pružaju mjerama i akcijama usmerenim na borbu protiv diskriminacije lica sa invaliditetom i žena.** Takođe, veoma visoku podršku ovim mjerama i akcijama građani pružaju kada je riječ o borbi protiv diskriminacije političkih neistomišljenika, nacionalnih manjina i Roma. Najniži stepen podrške se pruža mjerama i akcijama usmjerenim na borbu protiv diskriminacije homoseksualaca, što ukazuje da je u Crnoj Gori homofobija još uvek na relativno visokom nivou.

Grafikon 19 Podržavaju mjere i akcije usmjerene na borbu protiv diskriminacije - % DA odgovora

Zaključna razmatranja

Crna Gora je društvo koje na nevelikom prostoru i sa malim brojem stanovnika obiluje različitostima. Ove različitosti su rezultat burne prošlosti, ali i onih faktora i procesa koji su se dešavali u novijem dobu. Bogata, ali i opterećena tradicijom, Crna Gora je otvorila novu stranicu razvoja nakon sticanja nezavisnosti 2006 godine. Od tog trenutka krenuo je ubrzan proces razvoja koji je velikim dijelom u političkom smislu obuhvatao evropske integracije. Ovaj proces, posebno značajan za društva kao što je Crna Gora, s obzirom na ukupan nivo ekonomskog i političkog razvoja, obuhvata usvajanje svih normi i standarda koje se tiču poštovanja različitosti, i dekonstrukciji tradicionalnih obrazaca koji, nerijetko, pojačavaju netrpeljivost prema određenim društvenim grupama, a koje su markirane kao drugačije i nepoželjne. Sastavni deo ovog razvoja stoga jeste i razvoj tolerancije, i posebno borba protiv diskriminacije i svih onih ponašanja i stavova koji favorizuju većinske, a ugrožavaju pravo na različitost manjinskih skupina. Diskriminacija slabi društvenu koheziju, i deluje kao ograničavajući faktor za razvoj i korišćenje ljudskog kapitala. Ona je, nerijetko, sastavni dio kulture i svakodnevice, prožima sve pore društva, obuhvata vrijdnosti i stavove građana, te na način da se to prihvata 'normalnim', ograničava prava pripadnicima određenih društvenih grupa. Stoga, odgovorno i demokratskim idealima vođeno društvo mora na aktivan način da uloži veliku količinu napora i energije kako bi se smanjio, i potencijalno nulifikovao nivo diskriminacije u društvu. Ova borba protiv diskriminacije traži političku volju, odlučnost, ali i perzistentnost, a ovo zato što su diskriminatorni stavovi i ponašanja rezistentni i potrebno je puno vremena, truda i energije kako bi se ovi stavovi dekonstruisali. Iznad svega, za borbu diskriminacije potrebna je posvećenost pojedinaca i institucija, koji koristeći različita sredstva, za dobrobit zajednice čine sve što je potrebno kako bi se smanjio nivo diskriminacije u društvu.

Sastavni deo borbe protiv diskriminacije jeste i sistematsko praćenje stepena diskriminacije koja postoji u društvu. Drugim riječima, kako bi se pratio efekat borbe protiv diskriminacije potrebno je vršiti periodična istraživanja koji operišu pouzdanim instrumentima za mjerenje stepena diskriminacije. Ova istraživanja donosiocima odluka, a i široj populaciji obezbeđuju važne informacije koje ukazuju na stanje u društvu kada je riječ o diskriminaciji, a posebno, ukazuju u kom stepenu su mjere i akcije aktera u borbi protiv diskriminacije dale određene rezultate. CEDEM tradicionalno deceniju unazad vrši upravo ovakva istraživanja. Zahvaljujući kontinuitetu, CEDEM obezbeđuje institucijama podatke o stepenu diskriminacije u društvu i

stavovima građana o ključnim aspektima ovog problema. Riječ je o longitudinalnom istraživanju, tačnije istraživanju trenda, što znači da se podaci mogu upoređivati za četiri istraživanja u prethodnih osam godina.

Najveći stepen percepcije diskriminacije, posmatrano po grupama izmjerili smo kada je riječ o diskriminaciji po političkom uvjerenju. Ovaj podatak ukazuje na činjenicu da je Crna Gora politički podijeljeno i nadasve politizovano društvo u kome simbioza vladajuće partije i države rezultira institucionalnim i vaninstitucionalnim praksama koje favorizuje pristalice i stavljaju u neravnopravan položaj protivnike vlasti. Visok stepen percepcije diskriminacije je i prema osobama sa invaliditetom, a nešto niži kada je riječ o nacionalnosti, godinama starosti i vjeroispovijesti. Po mišljenju građana, diskriminacija je najmanje izražena prema seksualnim manjinama i po polu/rodu.

Najveći stepen diskriminacije je izražen u odnosu prema političkim neistomišljenicima

No, jedan od ključnih podataka jesu trendovi koji ukazuju da iako postoji blagi progres u smislu smanjenja stepena diskriminacije, relativni odnos između kategorija je ostao isti kao što je i bio 2010 godine. Komparativno, po mišljenju građana, najveće smanjenje stepena diskriminacije u posljednjih osam godina je ostvaren kada je riječ o tretmanu političkih neistomišljenika.

U odnosu sa na sve grupe, diskriminacija je danas na nešto nižem nivou nego prije osam godina, ali je relativni odnos između grupa ostao isti

Analiza stepena diskriminacije po oblastima pokazuje da je najveći stepen diskriminacije prisutan u oblasti zapošljavanja. Po mišljenju građana, diskriminacija u svim drugim oblastima je prisutna u značajno manjoj mjeri u odnosu na ovu oblast.

Po oblastima, najveći stepen diskriminacije je bio i ostao, u oblasti zapošljavanja

Trendovi mjerenja diskriminacije po oblastima ukazuju na veoma blag progres koji je ostvaren u prethodnih osam godina, a ovaj progres je najmanji upravo kada je riječ o oblasti koja je ocijenjena kao najdiskriminatornija, a to je zapošljavanje. Značajan progres mjerimo kada je riječ o radu javnih službi, dakle, sa priličnom pouzdanošću možemo reći da je u radu javnih službi diskriminacija značajno manje prisutna danas nego prije osam godina, što ukazuje da su

Najveći progres po oblastima je ostvaren kada je riječ o radu javnih službi

mjere i akcije usmjerene na borbu protiv diskriminacije u ovoj oblasti dale određene rezultate.

Ocjenjujući napore koje Crna Gora kao država ulaže u borbi protiv diskriminacije, građani smatraju da je potrebno uložiti više napora. U ovom pogledu se stav građana nije mijenjao značajno u posljednjih osam godina.

Procjenjujući rad institucija, građani smatraju da obrazovne institucije daju najveći, a političke partije najmanji doprinos u borbi protiv diskriminacije. Ono što nije dobro, jeste nalaz da se doprinos gotovo svih institucija danas procjenjuje negativnije nego što je to bio slučaj prošle godine.

Kada je riječ o samim institucijama države, građani procjenjuju da najveći doprinos daje Ministarstvo za ljudska i manjinska prava a najmanji Skupština Crne Gore.

Jedan od problema jeste informisanost građana o pravima koja imaju ukoliko bi bili žrtva diskriminacije, a podaci pokazuju da gotov jedna četvrtina građana ne za koja su njihova prava u takvim situacijama. Problem je toliko izraženiji zato što u ovom pogledu ne mjerimo značajne promjene u posljednjih osam godina. Dakle, potrebno je uložiti puno više napora i sredstava u pogledu informisanja građana o njihovim pravima. Kada je riječ o odnosu prema državi, opet, rezultati ukazuju da tek nešto preko petine građana ima povjerenja da će ih država zaštititi od diskriminacije. Konačno, ukoliko bi bili žrtva diskriminacije, najveći broj građana bi se za pomoć obratio policiji. U ovom pogledu sa stanovišta trenda, vrijednosti rastu, dakle, danas je značajno veći broj njih koji bi prijavili policiji diskriminaciju nego što je to bio slučaj prije osam godina.

Dakle, sve u svemu, određeni napredak je postignut u prethodnih desetak godina. Ovaj napredak u velikoj mjeri jeste zasluga svih aktera koji su uložili napore u ovom procesu, ali nema sumnje da je potrebno dodatno raditi kako bi se smanjio stepen diskriminacije u društvu. Najviše posla treba uložiti u dva smjera. Prvo, to je fokus na oblast zapošljavanja,

Od svih, obrazovne institucije daju najviše doprinosa u borbi protiv diskriminacije

Od institucija države, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava daje najveći doprinos u borbi protiv diskriminacije

Najveći broj građana, ne zna svoja prava ukoliko bi bili žrtva diskriminacije, povjerenje u državu u tim situacijama je neveliko, a za pomoć bi se prvo obratili policiji

gdje nesumnjivo treba uložiti najviše napora, imajući u vidu da građani jasno ukazuju da je u ovoj oblasti veoma prisutna diskriminacija. Ovo posebno usljed činjenice da je upravo u ovoj oblasti postignut najmanji napredak u odnosu na prije osam godina, dakle, u oblasti koja je najkritičnija, najmanje se napreduje. Drugo, to je problem diskriminacije političkih neistomišljenika. Ovaj problem ima posebnu specifičnu težinu imajući u vidu činjenicu da decenijama unazad postoji društveni rascjep po političkoj oštroj liniji u Crnoj Gori na relaciji vlast-opozicija. Dugovječnost vlasti jedne partije, uslovljava je povišeni stepen političkog animoziteta među neistomišljenicima, što rezultira diskriminatornim ponašanjem nosioca vlasti prema onima koji su njeni protivnici.

Dakle, puno posla je pred institucijama i nosiocima promjena da u budućem demokratskom razvoju pokažu volju i odgovornost kako bi se smanjenjem diskriminacije u društvu ojačala društvena kohezija i ukupan demokratski napredak u svijetlu procesa pristupanja Crne Gore Evropskoj Uniji.